

Ángeles Carrasco Gutiérrez (ed.), *Tiempos compuestos y formas verbales complejas*, Iberoamericana-Vervuert, Madrid-Frankfurt am Main, 2008, 548 pp.

El llibre *Tiempos compuestos y formas verbales complejas* és una obra col·lectiva impulsada per un equip de recerca de la Universidad de Castilla-La Mancha que des de fa alguns anys estudia les categories gramaticals del Temps i de l'Aspecte. La recerca més recent d'aquest grup s'ha centrat en la semàntica i la sintaxi dels temps compostos, i és en aquest àmbit que cal situar el llibre que ressenyem: una obra que pretén mostrar els problemes que planteja la recerca sobre els temps compostos i les solucions que fins ara s'hi han proposat. El llibre conté dotze articles de setze autors de procedència diversa, espanyols i estrangers. Els articles es distribueixen en quatre parts: la primera, de caràcter introductori, tracta l'evolució històrica dels temps compostos, el seu significat, la seva projecció sintàctica i la seva distribució en les llengües contemporànies (*El «invento» románico*); la segona tracta l'origen sintàctic del significat de passat del perfet (*ha cantat*), el significat tempoaspectual dels temps compostos en relació amb el caràcter composicional de l'aspecte gramatical, i la distinció entre els perfets universal i existencial en diverses llengües europees (*Tiempos compuestos y significado tempoaspectual*); la tercera examina el significat i els contextos d'ús del perfet (*ha cantat*) i el passat anterior (*hagué cantat*) en contraposició amb els del passat simple (*cantà*) i el plusquamperfet (*havia cantat*) (*Algunas oposiciones paradigmáticas*); finalment, la quarta part observa les relacions entre els temps compostos i algunes formes perifràstiques de naturalesa diversa (la perífrasi <*ir a* + infinitiu>, les construccions amb verbs modals, i altres construccions) (*Formas verbales complejas*). Les referències bibliogràfiques de tots els articles s'han recollit en un únic apartat de bibliografia al final del llibre.

Els autors tracten problemes lligats a algun o alguns dels aspectes que són objecte de reflexió en la recerca sobre els temps compostos i els temps verbals en general: les seves propietats semàntiques, la codificació d'aquestes propietats, la projecció

dels temps verbals en la sintaxi, la seva evolució històrica, i la seva distribució en les llengües romàniques. En major o menor grau, tots aquests temes apareixen en totes o algunes de les quatre parts de què consta el llibre. En molts casos les perspectives sobre un problema determinat són coincidents, però també hi ha algunes divergències.

El tema més tractat és, sens dubte, el de les propietats semàntiques dels temps compostos. En relació amb aquest tema es discuteix, per exemple, el problema del caràcter temporal o aspectual de l'anterioritat (el valor de perfet). Zagana argumenta que el significat de perfet no pot ser aspectual, atès que els valors aspectuals es generen composicionalment. Altres autors (Carrasco, Martínez-Atienza, Bravo) defineixen l'aspecte com la relació entre el *temps del focus* i el *temps de la situació* (en el sentit de Klein 1992), de manera que la disjuntiva sobre el caràcter temporal o aspectual del perfet ni tan sols no es planteja. El problema de l'ambigüitat entre una interpretació perfectiva i una interpretació de perfet de la forma de perfet (*he cantat*), que es relaciona amb la qüestió més general del caràcter temporal o aspectual del significat perfet, s'explica en canvi com un problema específic de la interpretació d'aquest temps: per a Carrasco i Martínez-Atienza, aquestes interpretacions es corresponen a estructures temporals diferents. En relació amb la discussió més general es troba a faltar en la bibliografia el treball de King (1992), per al qual el valor de perfet pertany a una categoria independent del temps i de l'aspecte, que anomena *orientació*. D'altra banda, l'argumentació amb què Carrasco justifica les dues estructures temporals resta debilitada pel fet que aquesta autora no té prou en compte la funció del «ya» com a operador que lliga E amb R. Finalment, caldria incorporar a aquesta discussió la proposta de García, en aquest mateix llibre, que el passat anterior no expressa anterioritat (ni anterioritat immediata): tot i que es refereix específicament al problema del significat d'aquesta forma verbal, la proposta de García és rellevant per al problema més general de l'estatus de l'anterioritat.

Un altre problema que es planteja és el de la funció delimitadora de la forma de perfet. Entre els autors que consideren aquesta possibilitat hi ha algunes diferències: mentre que Martínez-Atienza opina que el perfet focalitza el límit esquerre de les situacions, Iatridou, Anagnostopoulou i Izvorski afirmen que el perfet focalitza el límit dret, i que l'esquerre és especificat per l'argument de l'expressió adverbial. Aquesta funció no es considera, però, un tret intrínsec del perfet: segons Iatridou *et alii* el que fa en realitat el perfet és establir l'interval temporal en el qual té lloc l'esdeveniment; la delimitació, en canvi, depèn dels trets semàntics i sintàctics dels verbs.

La perspectiva de Kempas és similar: d'acord amb aquest autor, el fet que es focalitzi el principi o el final de la situació depèn del significat lèxic del predicat, que en alguns casos permet que el límit inicial i el final coincideixin. La funció delimitadora dels temps compostos es planteja, també, en relació amb el contrast entre el passat anterior i altres temps verbals (el plusquamperfet i el passat simple): per a Octavio de Toledo i Rodríguez, i també per a García, el passat anterior té una funció delimitadora que no tenen el plusquamperfet i el passat simple. En la discussió d'aquest problema, sembla rellevant prendre en consideració la interacció entre la morfologia perfectiva/imperfectiva del verb auxiliar i el valor de perfet (o anterior) dels temps compostos, tal com ja fan alguns autors del volum.

Una altra qüestió que es discuteix és la possibilitat que algunes formes codifiquin la distància temporal. Aquesta qüestió es planteja en relació, especialment, amb la forma de perfet, que en l'espanyol peninsular i el català està restringida, amb valor de passat, a usos hodiernals; encara que García també parla (per descartar-la) de la possibilitat que el passat anterior codifiqui anterioritat immediata. Trobem la mateixa posició al treball d'Octavio de Toledo i Rodríguez, per als quals l'oposició entre el passat anterior i el plusquamperfet no es fonamenta en la distància temporal. Paral·lelament, Bravo rebutja la idea que la perífrasi <ir a + infinitiu> expressi posterioritat immediata, i li atribueix en canvi el valor aspectual prospectiu. La distància immediata a un punt de referència s'ha explicat sovint en la bibliografia com a rellevància en aquest punt de referència (rellevància al present en el cas de la forma de perfet), una idea que rebutgen diversos autors d'aquest volum. Cal dir, però, que els arguments amb què es rebutja aquesta possibilitat no tenen sempre la mateixa solidesa: Carrasco aporta per exemple, entre d'altres arguments, l'ús hodiernal del perfet, en contrast amb el passat simple (prehodiernal), en l'espanyol peninsular —que justificaria la idea que el perfet codifica distància temporal, però no rellevància al present—, però aquesta no sembla una raó rellevant, atès que, com sabem, el perfet i el passat simple tendeixen a confondre's, pel que fa a l'hodiernalitat, en algunes varietats de l'espanyol. L'argumentació d'Iatridou *et alii*, que atribueix el significat universal del perfet a la seva representació morfosintàctica i al modificador adverbial, és més convincent.

Finalment, les propietats semàntiques dels temps verbals s'observen en relació amb el contrast entre formes verbals que tradicionalment s'han considerat oposades: el perfet i el passat simple, el passat anterior i el plusquamperfet. Es pot destacar, en aquesta línia, el treball de Martínez-Atienza, per a la qual el contrast entre el perfet i

el passat simple és de tipus temporal a l'espanyol peninsular i el català, però temporal i aspectual en altres varietats de l'espanyol i el portuguès. Aquesta idea enllaça amb la discussió més general sobre el caràcter temporal o aspectual del valor de perfet, que hem comentat més amunt. També és destacable la idea, defensada per García, que el passat anterior no s'oposa al plusquamperfet, com s'ha dit tradicionalment, sinó al passat simple: el contrast entre aquestes dues formes s'explicaria pel fet que el passat anterior, que només apareix en subordinades temporals adverbials, és una forma no dística que pren la informació dística del passat simple al qual se subordina.

Pel que fa a la codificació de les propietats semàntiques dels temps compostos, el problema que es planteja és on es fa aquesta codificació. L'article d'Stowell tracta específicament el problema de la codificació del significat de passat en la forma de perfet; la seva proposta és que el passat no es codifica ni en el verb auxiliar ni en la forma de participi, sinó en la forma de perfet en conjunt. Iatridou *et alii* investiguen com es distribueix el significat del perfet en l'auxiliar i el participi; a més, observen que alguns aspectes del significat del perfet es generen a partir d'elements que són presents en la seva representació morfosintàctica (com ara la funció delimitadora, que, com hem vist més amunt, és aportada per trets semàntics i sintàctics dels verbs i el modificador adverbial). El treball de Bravo sobre la perífrasi <ir a + infinitiu> fa un plantejament paral·lel al de les autores anteriors, en el sentit que és el modificador adverbial qui especifica l'interval temporal on té lloc l'esdeveniment, i que, en absència de modificador, l'interval temporal el determina el temps verbal (el present a <va a + infinitiu>) o el context.

El problema de la codificació dels significats dels temps compostos enllaça amb el de la seva projecció en la sintaxi. Al costat d'altres problemes, la representació dels temps compostos en la gramàtica es tracta en els articles de Carrasco, Zagona, Iatridou *et alii*, Demirdache i Uribe-Etxebarria, i Poletto, i de manera més secundària en altres treballs del mateix llibre. Carrasco proposa dues projeccions relacionades amb la informació temporal dels temps compostos. Per a Zagona, en canvi, la informació aspectual es codifica en el nivell de l'estructura sublèxica (al nucli); en el nivell de la frase, aquesta informació es projecta a través d'un determinant temporal (Zeid^o), i pot ser modificada en funció de l'especificació de nombre dels complements. Iatridou *et alii* situen un nucli funcional que correspon al Perfet per sota del Temps i per damunt del nucli (Im)perfectiu. Demirdache i Uribe-Etxebarria, per altra banda, plantegen la qüestió del lloc que ocupen els verbs modals en l'arquitectura oracional, en relació

amb el temps i l'aspecte. Poletto, finalment, sosté que entre les formes que expressen aspecte terminatiu i les que expressen aspecte continuatiu hi ha una diferència sintàctica: mentre que l'aspecte continuatiu requereix moviment en dues projeccions funcionals adjacents, l'aspecte terminatiu no ho requereix.

En relació amb l'evolució històrica dels temps compostos, trobem articles que exposen idees ben acceptades sobre aquesta evolució (sovint com a introducció a temes més controvertits de caràcter sincrònic), però també treballs que s'ocupen específicament de problemes evolutius. En aquesta línia se situen els treballs de Kempas, en primer lloc, i d'Octavio de Toledo i Rodríguez, en segon lloc. Kempas situa els usos prehodrials de la forma de perfet a l'espanyol en una fase avançada del procés de gramaticalització del perfet. La proposta d'aquest autor es basa en una discussió coherent de la bibliografia i en una revisió crítica de quatre estudis empírics, que li permeten fer una valoració fonamentada del canvi que descriu. Octavio de Toledo i Rodríguez, per altra banda, atribueixen el declivi del passat anterior a factors estilístics i lingüístics, especialment la tendència en les llengües romàniques a situar les subordinades a la dreta —en contrast amb la llengua medieval, on moltes subordinades se situaven a l'esquerra de l'oració principal—, i la mala integració del passat anterior en el paradigma verbal.

Pel que fa a la distribució dels temps compostos en les llengües romàniques, els problemes que es plantegen tenen a veure en primer lloc amb les característiques morfològiques d'aquestes formes, però també amb la seva distribució contextual. Quant a les característiques formals es tracta la selecció de l'auxiliar (*ser* o *haver*), la concordança (quan n'hi ha) entre el participi i el complement directe, el comportament del verb *tenir* com a auxiliar en alguns casos, i les diferències entre llengües pel que fa al paradigma. Pel que fa a la distribució contextual, es plantegen qüestions lligades al significat dels temps verbals, que hem comentat més amunt. En aquesta línia de treball se situa l'article de Camus, en l'apartat introductori del llibre, encara que altres autors tracten també aquests temes. L'enfocament del treball de Camus és sincrònic i centrat especialment en les varietats estàndard de les llengües. Tanmateix, també es pren en consideració l'evolució històrica, i en la majoria de casos es tenen en compte les diferències entre dialectes diferents de la mateixa llengua. La consideració de les varietats dialectals és, però, poc sistemàtica, i vacil·la entre la variació geogràfica (en la majoria de llengües) i la funcional (que només es té en compte en el cas del francès). La procedència diversa dels autors d'aquest volum genera, com

hem vist, una diversitat de mirades que permet que es puguin mostrar, en un mateix volum, perspectives diferents sobre els temps compostos, tant pel que fa al punt de vista teòric que s'adopta com pel que fa als problemes específics que es tracten, cosa que encaixa plenament amb els objectius de l'edició que hem comentat al principi. Tanmateix, aquesta pluralitat de perspectives genera també un problema freqüent en les obres col·lectives: una coordinació insuficient en els continguts i la terminologia. Aquest problema s'hauria pogut compensar en primer lloc amb un article que mostrés raonadament les relacions entre les diverses propostes del volum: els aspectes coincidents, les explicacions diferents d'un mateix problema (complementàries o contradictòries), etc. Això és el que hauríem volgut trobar en el capítol introductor de l'editora, que, en canvi, és una mirada més, entre totes les altres, sobre els temps compostos. Per altra banda, potser hauria estat desitjable que s'afegís un índex de conceptes al final. El fet que tota la bibliografia s'hagi posat al final del llibre evidencia la voluntat de l'editora d'oferir un material únic i coherent (un llibre que mostri el que sabem sobre els temps compostos), però com acabem de dir aquesta voluntat no es satisfà de manera suficient pel que fa als aspectes formals. En qualsevol cas, aquest és un llibre interessant en els continguts, que aporta informacions aclaridores en relació amb un camp conceptual complex (el dels significats dels temps), i que proposa solucions noves a problemes molt debatuts. Sens dubte, un material que no deixarà indiferents els interessats en el temps, l'aspecte, i la sintaxi i la semàntica dels temps verbals.

NÚRIA ALTURO
Universitat de Barcelona

Anna Matamala Ripoll, *Interjeccions i lexicografia. Anàlisi de les interjeccions d'un corpus audiovisual i proposta de representació lexicogràfica*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2008. 472 pàg.

La història demostra que si la ciència avança és per l'interès d'alguns homes i dones a descobrir coses que la resta de mortals podríem pensar que són banals i que no és interessant d'investigar com funcionen. L'àmbit de la lingüística no n'és una excepció. I aquest és el cas del treball que avui ressenyem. El llibre comença amb una cita de Sapir que diu: «les interjeccions són els elements menys importants de la parla». I així han pensat la majoria de lingüistes fins al moment actual.

L'autora d'*Interjeccions i lexicografia* fa un pas endavant fonamental i ingent, contradient la cita, perquè ens presenta una recerca laboriosa i meticulosa sobre el tema de les interjeccions i la seva representació lexicogràfica. No sense raó, aquest estudi, presentat com a tesi doctoral inicialment, va rebre el premi Joan Coromines de Lexicografia i Onomàstica de l'Institut d'Estudis Catalans (2005).

Matamala té la gosadia d'encarar-se a aquestes partícules tan poc estudiades, tant en llengües romàniques com en anglès. Per fer-ho constitueix un corpus de *sitcoms* en català –originalment en català o doblades de l'anglès–, el transcriu i el paral·lelitzza, de manera que veu i imatge queden aparellades, monolingüament o bilingüe respectivament, i després n'extreu les interjeccions –i aquest és el seu veritable corpus d'estudi. La mateixa metodologia per conformar el corpus del treball ja és una de les innovacions i dels èxits d'aquest llibre, que suposa un repte en l'estudi de l'anàlisi multimodal de les converses.

Però hi fa altres aportacions. En primer lloc, fa la descripció d'aquestes unitats, vinculada a un doble marc teòric; d'una banda, a la proposta teòrica encetada per Cuenca (1996, 2002), i, de l'altra, a un enfocament pragmaticodiscursiu —amb nocions com l'estructuració i la regulació de la conversa, la modalització i les funcions comunicatives. En segon lloc, Matamala estudia la traducció de les interjeccions al subcorpus de doblatge que ha constituït. En tercer lloc, fa una revisió del tractament que aquestes unitats han rebut a la lexicografia i proposa un prototip per a la seva representació als diccionaris.

D'altra banda, és admirable com l'autora aconsegueix explicar al lector els complexos fenòmens que descriu amb una claredat didàctica i metòdica, pas a pas, capítol a capítol, desengranant tot el complex univers que hi ha darrere les interjeccions.

Per explicar tota aquesta recerca, el llibre es divideix en tres blocs clarament diferenciats, cadascun dels quals podria considerar-se per ell mateix un pas important per a l'estudi de les interjeccions en català. Al primer bloc es presenta l'aproximació teòrica a l'estudi de les interjeccions. Al segon es fa la descripció de cadascuna de les interjeccions seleccionades des de sis punts de vista diferents: la fonologia, l'entonació, la morfologia, la sintaxi, la semanticopragnàtica i l'anàlisi discursiva. Finalment, al tercer bloc, es fa la revisió del tractament d'aquestes unitats a la lexicografia i es presenta el prototip d'aplicació lexicogràfica fruit de la tesi.

Aquests blocs es materialitzen en dotze capítols. El primer, «Introducció», presenta la motivació i l'estructura del treball que ressenyem.

El segon, «Les interjeccions: Estat de la qüestió», explica els molts punts de vista des dels quals es pot abordar la descripció de les interjeccions –des de les gramàtiques, des dels estudis sobre fraseologia, des de monografies i articles de diferents tradicions, des dels estudis pragmaticodiscursius, en propostes basades en l'anàlisi de la conversa i en treballs sobre paralingüística.

El tercer, «Bases teòriques de l'estudi», d'una banda, demostra la utilitat de diverses teories d'arrel cognitivista –basades en el *prototip* i la teoria de la *gramaticalització*– per al tractament de les interjeccions. S'hi anuncia que es farà servir el model de Cuenca com el més coherent i complet per a l'anàlisi d'aquestes unitats, perquè no les considera com a elements secundaris de la llengua sinó com a elements. D'altra banda, es completa aquest model amb la utilització de paràmetres pragmaticodiscursius del tot necessaris per a una anàlisi completa del corpus d'estudi.

El quart, «Aspectes fonològics, ortogràfics i morfològics», descriu les interjeccions catalanes i les angleses aïlladament. D'una banda, se centra en el tractament de les interjeccions *pròpies* –com ara *raí* i *hola*, entre d'altres–, i *impròpies* –*carai*, *bueno*, *aviam*, a mode d'exemple–; tot a partir d'un criteri morfològic que s'explica clarament. D'altra banda, de les interjeccions pròpies n'analitza la forma i l'estructura fonològica, mentre que de les impròpies n'estudia el procés de formació –*gramaticalització*–, seguint la terminologia cognitivista. A més a més en aquest capítol s'aborden aspectes entonatius i es proven d'establir de forma dinàmica els límits entre les interjeccions pròpies i la parallengua, d'una banda, i entre les impròpies i les estructures exclamatives, de l'altra; tot ben il·lustrat amb exemples extrets del corpus d'anàlisi.

El cinquè, «Aspectes sintàctics», descriu tant la possible combinabilitat d'aquestes unitats, bé amb interjeccions –*ostres*, *gràcies*, *ei*, *hola*–, bé amb d'altres unitats lingüístiques, com el seu aïllament –unitats que ocupen un torn de parla, com ara *ei*, *eh?*, per al català, o *uhhh*, *really?*, per a l'anglès. Tot això s'acompanya de quadres de freqüències que permeten extreure valuoses conclusions.

El sisè, «Aspectes semanticopragnmàtics (I): funcions comunicatives», analitza el valor semanticopragnmàtic de cada interjecció. Per això Matamala parteix de les propostes de Jakobson, assumides també per Cuenca, tot i que assenyala que, a diferència de Cuenca, ella creu que algunes interjeccions poden realitzar, a més de les funcions *expressiva*, *fàtica*, *conativa*, *metalingüística* i *representativa*, la funció *poètica*, tot i que en el seu corpus d'anàlisi no hagi pogut trobar dades que ho corroborin. En aquest capítol destaquen algunes conclusions: a) tot i que les interjeccions activin un valor central,

la majoria en vehiculen més d'un; hi ha casos en què la gestualitat i l'entonació tenen un paper important en la doble activació; b) tot i que hi hagi interjeccions homògrafes en català i anglès, aquestes no acompleixen les mateixes funcions ni tenen la mateixa freqüència en ambdues llengües i c) la majoria de les interjeccions són polisèmiques; els valors que s'activen en cada cas depenen del context de realització.

El setè, «Aspectes semanticopragnmàtics (II): relacions semàntiques», reprèn la noció de polisèmia, analitzada al capítol anterior, i la de sinonímia. Pel que fa a la polisèmia, Matamala tracta d'establir una classificació, dins les interjeccions del corpus d'anàlisi que li permet parlar d'interjeccions *homònimes* —amb només dues interjeccions *au* i *oi*—, d'interjeccions *monosèmiques* —com ara *aa*, en el cas del català, o *er* i *um*, per l'anglès—; i d'interjeccions *polisèmiques* —la majoria. Pel que fa a la sinonímia, Matamala demostra que, tot i que dues interjeccions puguin compartir una funció comunicativa, no tenen per què ser intercanviables en tots els contextos. Fins i tot hi ha causes pragmàtiques que fan que un emissor n'utilitzi una o una altra en funció del seu interlocutor i del registre en què es realitzi la conversa A més, en aquest capítol Matamala amplia l'anàlisi realitzada per Cuenca (2002), ja que afegeix nous valors a unitats ja descrites en el treball d'aquesta autora i analitza un grup d'interjeccions no descrites anteriorment.

El vuitè, «Aspectes pragmaticodiscursius», toca diversos aspectes relacionats amb la pragmàtica i el discurs: interjeccions; modalització i connectors; interjeccions, rellevància, cortesia i expressivitat; interjeccions i estructuració de la conversa; interjeccions fictícies i espontànies, dins la ficció; i, finalment, interjeccions i gestualitat. Tal com es pot veure, és un capítol temàticament molt ampli, que en algun moment pot fer perdre el fil al lector tot i la didacticitat i esquematicitat amb què l'autora l'enfoca. Som conscients que estructurar aquesta recerca immensa ja deu haver estat prou difícil —i ja hem dit reiteradament que Matamala se n'ha sortit molt bé—, però creiem que, en un treball on cada cosa té el seu lloc, aquest capítol balla una mica, perquè agrupa l'estudi d'un conjunt de fenòmens que tenen en comú que acostumem a ficar-se al sac de la pragmàtica i l'anàlisi del discurs.

El novè, «Aspectes traductològics: Les interjeccions al subcorpus doblat», és el que estudia concretament la relació entre l'original anglès i la versió catalana d'una mateixa comèdia de situació, tenint en compte tots els processos que segueix el guió fins a arribar a l'emissió final —entre els quals hi ha el *procés de traducció*. Amb aquest capítol, Matamala ofereix més pistes per dissenyar el prototip d'aplicació lexicogràfica per a les interjeccions que presenta al capítol onzè.

El desè, «Les interjeccions al diccionari», repassa el tractament que han rebut aquestes unitats en les obres lexicogràfiques. Malgrat que no existeix una tradició que indiqui quins criteris cal aplicar per a l'avaluació lexicogràfica de la representació d'unitats pragmaticodiscursives als diccionaris, Matamala estableix una sèrie de paràmetres per a l'anàlisi i conclou que el tractament que han rebut les interjeccions a la lexicografia és menor i asistemàtic, fet que portarà l'autora a proposar un prototip per a la descripció d'aquestes unitats als diccionaris per tal de millorar-los.

L'onzè, «Proposta d'aplicació lexicogràfica», presenta l'esmentat prototip per a la descripció lexicogràfica d'aquestes unitats –INTCA–, un prototip *pluriaccessible* i *hipermèdia* amb propostes sinonímiques i de traducció, orientat al traductor i al docent de llengua. El que més destaca d'aquesta aplicació és que es tracta d'una eina bilingüe per a les interjeccions, no existent avui per avui. En aquest prototip es pot accedir a la informació a partir de les interjeccions angleses i de les catalanes, a partir de les funcions i a través d'un accés directe. Per a cada entrada es diu quin tipus de funció fa, es presenten possibles variants, s'informa de la freqüència d'ús en ambdós corpus, s'inclouen arxius audiovisuals que permeten comprovar-ne l'ús real en els corpus analitzats i s'especifica la possible combinatòria de la unitat amb d'altres unitats lingüístiques —siguin o no interjeccions. A més, l'aplicació permet accedir a propostes en català per una interjecció anglesa seleccionada. Sens dubte, la proposta que es presenta dona una solució satisfactòria a les mancances dels diccionaris.

Finalment, el dotzè capítol, «Conclusions», presenta els punts fonamentals del treball realitzat, que es concreten en conclusions sobre la noció d'interjecció, sobre les dades descriptives que es poden extreure del corpus constituït i analitzat i sobre el prototip d'aplicació lexicogràfica proposat.

Tot i que la ressenya podria acabar-se aquí, ens permetem reflexionar sobre alguns aspectes que van més enllà dels elogis merescuts que hem fet al treball.

En primer lloc, voldríem apuntar algunes petites mancances que hem observat en el resultat final del volum. Hi trobem a faltar un DVD, que acompanyava la tesi original, amb els fragments del corpus audiovisual català i el paral·lelitzat català-anglès, que sens dubte permetrien copsar amb més força les interjeccions originals i les doblades, sobretot en el que fa referència als aspectes fonètics, entonatius, paralingüístics i no verbals. Creiem que valdria la pena haver-lo inclòs a l'edició que n'ha fet l'IEC, perquè el llibre fos encara més valuós, tot i que entenem que hi pot haver qüestions de drets d'autor, pel que fa a les *sitcoms*, que ho hagin impedit.

De la mateixa manera, ens hauria agradat que s'inclogués el DVD del prototip proposat per Matamala —que s'incloïa a la seva tesi doctoral. No hi veiem cap problema d'autoria, i creiem que lluiria encara més l'important pas endavant que suposa aquest prototip.

En segon lloc, ens referim a un aspecte de l'estudi sobre el qual valdria la pena seguir treballant. L'ampli corpus d'anàlisi que ha constituït l'autora, un corpus compost per tres episodis de *sitcoms* emeses per Televisió de Catalunya, amb la versió anglesa i la doblada al català, més un corpus de *sitcoms* escrites originalment en llengua catalana —*Plats bruts* i *Jet Lag*—, no garanteix al 100% que els resultats derivats de la seva anàlisi coincideixin amb els que obtindríem si s'analitzessin converses col·loquials en català. Hi trobem a faltar un corpus real de català espontani, on es poguessin estudiar les interjeccions en el seu ús viu, tot i que s'inclou un corpus *sèries de comèdia* catalanes —on s'analitza aquest aspecte—, però creiem que no deixa de ser una oralitat fingida, si més no planificada, que tot i que vulgui acostar-se molt a la llengua col·loquial, no ho és pas. Estem segurs que Matamala també ho creu i que per això al capítol vuit compara els resultats que ella ha extret amb els del treball de Castellà (2001). Malgrat que la comparació dels resultats en ambdós corpus és semblant, creiem que no estaria de més fer el treball expressament per comparar les converses col·loquials amb les *sitcoms* de Matamala. És possible que si s'analitzés un corpus real de converses es validés la hipòtesi assenyalada per l'autora que algunes interjeccions catalanes vehiculen, alhora que d'altres valors semanticopragmàtics, un valor poètic. Des d'aquí animem els analistes de la llengua catalana a seguir el treball de Matamala perquè a partir de les dades que es presenten en aquest volum facin la comparació amb corpus orals de conversa en català, com ja s'ha fet per a l'anglès, llengua en la qual disposem del treball de Quaglio (2009).

Un cop ressenyada aquesta obra, de la qual hem assenyalat la vàlua i a partir de la qual hem fet unes petites reflexions, només ens queda esperonar tots aquells que estiguin interessats en la llengua catalana i en les interjeccions en particular a llegir aquest llibre. Creiem que sens dubte a partir d'ara serà punt de referència no sols per a l'estudi de les interjeccions en català, sinó també per als treballs sobre traducció audiovisual, siguin quines siguin les llengües que s'estudiïn, i per als treballs que es plantegin el tractament que han de fer els diccionaris de les unitats *menors* de la llengua —interjeccions, marcadors discursius, onomatopeies...— entre d'altres.

BIBLIOGRAFIA CITADA

- CASTELLÀ, Josep M. (2001) «La complexitat lingüística en el discurs oral i escrit: densitat lèxica, composició oracional i connexió textual», tesi doctoral, Barcelona, Universitat Pompeu Fabra, 664 pp.
- CUENCA, M. Josep (1996) *Sintaxi fonamental: les categories gramaticals*, Barcelona, Empúries, 314 pp.
- (2002) «Els connectors textuais i les interjeccions», dins J. Solà *et alii* (dir.), *Gramàtica del català contemporani*, Barcelona, Empúries, pp. 3173-3237.
- QUAGLIO, Paulo (2009) *Television Dialogue: The sitcom Friends vs. natural conversation*, Amsterdam/Filadelfia, John Benjamins Publishing Company, 165 pp.

CARME BACH MARTORELL
Universitat Pompeu Fabra

Xosé Aviñoa, Eusebio Ayensa, Rosa Cabré, Mireia Campabadal, Carles Garriga, Eulàlia Miralles, *Formes modernes de l'èpica*, Santa Coloma de Queralt, Obrador Edèndum, 2006, pp. 166.

Resultat d'una jornada d'estudi realitzada a la Universitat de Barcelona el 18 de maig de 2007 pel grup de recerca consolidat Aula Carles Riba, *Formes modernes de l'èpica* és un volum de caràcter miscel·lani que aplega sis ponències que tenen com a centre l'anàlisi de l'èpica entre el segle XVI i el XIX. Focalitzades, bàsicament, en l'estudi de les obres d'uns determinats escriptors —Joan Pujol, Bartomeu Tormo, Ramon Muns, Francesc Pelagi Briz, Àngel Guimerà, Joaquim Rubió i Ors, i Víctor Balaguer— i compositors —Felip Pedrell i Enric Morera—, el volum permet d'avaluar la continuïtat literària d'un gènere que, com bé és sabut, passà per un procés de transformació progressiva, fins a ésser adaptat, a partir del XIX, a la tragèdia romàntica i a l'òpera. El principal mèrit del llibre és, justament, aquest: el de posar en relació la tradició literària desenvolupada en el període modern amb la tradició pròpiament contemporània a partir de la lectura d'unes obres o bé poc conegudes o bé poc estudiades en relació amb el gènere. En contrapartida, però, el volum es ressent del seu caràcter miscel·lani. Per bé que la fragmentarietat és normal en la majoria de publicacions

d'aquestes característiques, el lector segurament hauria preferit que el pròleg hagués establert, si hi són, alguns línies de continuïtat o que n'hagués hipotetitzat algunes conclusions. També lamenta que la darrera col·laboració, centrada justament en un àmbit complementari al literari: el musical, sigui més breu que les anteriors, i no tant en virtut del desequilibri que ocasiona com del fet que la seva curiositat queda menys satisfeta.

Eulàlia Miralles, a «Muses i Fama: notes per a la lectura del *Lepant* de Joan Pujol» (pp. 11-38), estudia aquest poema epicohistoric dividit en tres cants, centrat en la batalla i els seus antecedents i datat de 1573, dos anys després de la contesa. Mentre que en el primer cant s'introdueix una escena al·legòrica on s'explica com les Muses condueixen el poeta a la Casa de la Fama, el segon situa els esdeveniments anteriors a la batalla i el tercer és el que pròpiament la narra. En total, ocupa quasi 1.600 versos. Miralles el contextualitza en el marc de l'interès per l'epopeia en l'àmbit hispànic, i en especial pel tema lepanyí, un motiu l'ús del qual començà a ser conreat, en part, amb la composició de Pujol, i n'analitza l'estructura i les fonts. Indica que es tracta d'un poema situat entre la voluntat de «cantar» i de «recomptar [...] fets» (p. 18), és a dir: combinant el pla poètic amb l'històric, amb la qual cosa el relat de l'episodi bèl·lic adquireix una dimensió mítica vinculada a unes posicions ideològiques específiques. És en aquest sentit que, a la justificació religiosa —la victòria és possible gràcies al caràcter sagrat de la batalla, que es demostra en el sentiment d'unitat dels catòlics—, Pujol hi afegeix una defensa aferrissada de la participació dels cavallers catalans en la batalla. Aquesta vindicació es palesa en el fet que el militar català Lluís de Requesens, membre de la flota de Barcelona, hi és tractat com l'home de més categoria i aptituds després del germà del rei Felip II, Joan d'Àustria, l'heroi principal del poema. A més de la lectura historicoideològica, el text autoritza una interpretació al·legòrica amb la inclusió d'imatges referides a l'Anticrist, i que es vincula, en darrer terme, a la representació d'una Espanya esplendorosa, que en el futur governarà el món perquè representa la religió vertadera.

Mentre que, pel que fa a les fonts històriques, s'ha parlat de la influència de les cròniques, els sermons de gràcies i els panegírics en honor de Joan d'Àustria, per a les fonts èpiques, cal referir Ariosto i, com remarca Miralles, les *Caroleidas*, basades, al seu torn, no només en Ariosto sinó també en Virgili i Lucà. L'estudiosa indica, altrament, que diverses de les imatges utilitzades palesen la influència ausiasmarquiana i que en la descripció de la Casa de la Fama, el lloc on Cal·líope mena el poeta, la font és les *Metamorfosis* d'Ovidi.

Mireia Campabadal, a «D'èpica catalana setcentista» (pp. 39-74), ofereix una vasta panoràmica dels poemes èpics conservats escrits al llarg del segle XVIII. I ho fa partint de les contribucions teòriques. L'estudiosa comença parlant d'un context, finals de segle XVIII, on, progressivament, alguns membres de la Reial Acadèmia de Bones Lletres, com Ramon Ignasi de Sans i de Rius, valoren la necessitat de recuperar els autors grecs i llatins pel seu valor intrínsec, ja que consideren l'aportació dels autors clàssics com la base del bon gust en la poesia, i, a la vegada, com la possible alternativa a una il·lustració «reprovable» a causa del menyspreu francès per Espanya. Aquest mateix acadèmic realitzà un treball de 14 fulls sobre l'*Eneida*, presentat a les juntes de 1793 i 1794, en el qual destacava el que ell considerava més important de l'èpica: la moralitat —en el sentit que precisa Campabadal: la «capacitat de donar lliçons als homes», p. 45—, i el desenvolupament d'una acció versemblant i al·legòrica.

Pel que fa a la creació, l'estudiosa destaca que «durant el segle XVIII s'optà més per l'anàlisi de textos, per la reflexió entorn del propi fet poètic i per l'elaboració d'una història literària que no per la producció de noves composicions» (p. 47). No obstant el fet que les composicions de conreu més habitual entre els acadèmics eren els romanços heroics, s'han pogut conservar poemes èpics que pertanyen a les dues tipologies del gènere: la seriosa —èpica seriosa o sacra, i història— i la burlesca. Moltes de les composicions sacres eren llegides durant les acadèmies de la Passió, tenien com a tema central la figura de Jesucrist i adoptaven com a forma mètrica l'hexàmetre. Això no exclou, però, que se'n conservin algunes de tema marià, o bé d'exaltació a la Verge de Montserrat o a la Verge Maria com a patrona dels mercedaris (recuperada pel seu vincle devocional amb Barcelona). Algunes de les composicions eren bilingües i pretenien, d'aquesta manera, situar en un nivell d'igualtat la llengua catalana i la castellana.

Les dues composicions èpiques més conegudes i de més extensió, però, pertanyen al gènere burlesc. La primera és *La gatomaquia valenciana* (1767), de Bartomeu Tormo, una composició en 1.463 versos aplegats de sis i deu síl·labes, a través de la qual l'autor critica els vicis de la València de l'època, tot inspirant-se, al seu torn, en *La Gatomaquia* de Lope de Vega. Ambdues obres se serveixen de personatges, procediments i trets de l'èpica per invertir-los i aconseguir, d'aquesta manera, un efecte burlesc, accentuat per la viabilitat de la lectura en clau. La segona és *La persecució dels porcs* (1808), un poema atribuït a Ramon Muns i Serinyà, membre de la Reial Acadèmia de Bones Lletres, on el 1841 el llegí, i publicat anònimament al *Diario de Barcelona* el 1808. Utilitzant el vers emblemàtic de l'èpica —el poema es compon de

84 octaves reials—, la composició explica el fracàs d'una rebel·lió de porcs, als quals els han estat atribuïdes qualitats heroiques (com la força, la constància i la cautela), contra els seus amos, en una línia que, segons apunta Campabadal, podria haver-se inspirat en una font clàssica: la *Batromàquia*, falsament atribuïda a Homer.

Rosa Cabré, a «*Cap de ferro*, de Francesc Pelagi Briz, un poema èpic?» (pp. 75-111), es planteja, un segle després, les possibilitats de formulació de l'èpica partint de l'aportació de Pelagi Briz. L'autora indica, en aquest sentit, l'existència d'una crítica que qüestiona la validesa d'aquest model, tant des del punt de vista de l'adscripció estètica —condicionada pel realisme— com del gènere adoptat —incompatible amb el model del poema breu defensat a finals del XIX—. Si Ariosto es decantava per un poema èpic proper al «romanzo cavalleresco» de «trame avventurose e romanzesche», a partir del XVI les possibles derivacions d'aquest model o bé continuaren basant-se en Ariosto o bé inauguraren, en el XIX, la forma de la novel·la històrica, vehiculadora, segons indica Cabré, d'un «ensenyament sobre la realitat dels fets» (p. 79). La recepció vuitcentista, tanmateix, és desigual. A Catalunya, d'una banda Milà i Fontanals acceptava l'existència d'un «género épico más limitado y modesto, de menor extensión material y de menor ambición poética» (p. 80), mentre que, de l'altra, Josep Yxart, en la crítica a *Canigó*, valorava positivament l'adaptació que Verdaguer fa del gènere, situant-lo a mig camí entre el poema antic i el modern.

Anant a l'estudi d'un cas concret, Cabré se centra en l'anàlisi de *Cap de ferro*, un poema editat pòstumament, el 1889, de valor desigual, ben rebut, segons la crítica de Joan Sardà i Josep Yxart, en relació amb l'actualitat del tema, el vincle amb la realitat i el principi de versemblança interna. Publicada amb el subtítol de «Romans», l'obra està formada per 10.400 versos que expliquen un episodi de la història medieval catalana. Pel que fa al tema, el poema refereix, barrejant la base històrica amb recreacions imaginades lliurement per l'autor, alguns aspectes de la política de Pere el Cerimoniós i, en especial, el contenciós iniciat per tal que el regne de Mallorca, sota el poder del seu cunyat Jaume III, fos retornat a Aragó. La lectura de la imatge del rei Pere, feta des de criteris presentistes, es presta al mateix temps a una interpretació al·legòrica en clau renaixencista, que permet, segons Cabré «ésser una resposta a la situació política i cultural de la Catalunya dels anys vuitanta del segle XIX» (p. 108).

El tractament de l'expedició almogàver a Orient és el centre de l'estudi d'Eusebi Ayensa, «El tema almogàver en la literatura grega i catalana dels segles XIX i XX. Bases per a una nova èpica» (pp. 113-127). Aquest motiu, explica l'autor, és present en la

historiografia bizantina del Vuitcents, especialment després de la unificació de Grècia el 1830, quan la referència als emperadors bizantins és utilitzada per a la consecució del «Gran Ideal» —reconquerir els territoris que havien format part de l'imperi bizantí i, en especial, Constantinoble— i parlar de la resistència del poble grec enfront dels pobles invasors, entre els quals els catalans. Concretament, el tema apareix en tres peces teatrals de base patriòtica: *El darrer comte de Salona* de Spirídon P. Lambros (1870), *El senyor de l'Olimp*, *Joan el Català* de Marinos Kutuvalis (1873) i *La duquessa d'Atenes* de Kléon Rangavis (1905). Paral·lelament, a Catalunya, els intents renaixencistes de desenvolupar «un relat de gran amplitud, en estil solemne, referit a una gesta nacional amb la qual el poble es pogués sentir identificat» (p. 117), amb una atenció específica al tema almogàver, es justifiquen per la mateixa base historicopatriòtica del moviment i, com destacà Joaquim Molas, per la idea que el gènere de l'epopeia permetia d'immortalitzar un autor i una literatura.

Així, el 20 de febrer de 1841 la Reial Acadèmia de Bones Lletres convocava un concurs per premiar una composició sobre l'expedició catalana a Orient i el 1857 en convocava un altre per a una composició sobre la conquesta de Mallorca. Joaquim Rubió i Ors guanyà el primer premi en la primera convocatòria amb *Roudor de Llobregat ò sia Los catalans en Grècia*, un poema èpic en tres cants, format per 153 octaves reials, que explica les gestes d'un almogàver que participà en l'expedició de Roger de Flor al palau d'Adriàpolis. L'altre motiu que suscità l'interès de l'èpica històrica durant la Renaixença és la campanya espanyola al Marroc entre 1859-1860, comparada amb l'expedició grega per Víctor Balaguer a *Jornadas de gloria ó los españoles en Àfrica* (1860). Al mateix temps, en la convocatòria dels Jocs Florals del mateix any són premiades dues composicions sobre l'expedició marroquina: *A los voluntaris catalans* de Víctor Balaguer i *Los catalans en Àfrica* de Joaquim Rubió i Ors. Aquests poemes susciten, al seu torn, més composicions de temàtica almogàver, poc valuoses des del punt de vista literari i carregades d'anacronismes, com ara *Los almogavars al Parthenon*, de Jaume Collell (segon accèssit a l'Englantina dels Jocs Florals del 1897) i *L'Orientada* (1865), de Francesc Pelagi Briz, feta segons el model del poema llarg.

Carles Garriga, a «L'Indíbil i Mandoni d'Àngel Guimerà» (ps. 129-158), estudia el motiu de la romanització en la tragèdia de Guimerà, un episodi que, com passa en bona part de les obres de tema heroic desenvolupades a partir del romanticisme, es basa en la recreació (actualitzada) de fets procedents de la historiografia. En el cas d'*Indíbil i Mandoni*, l'episodi ja havia estat abordat en la tragèdia homònima de Víctor

Balaguer de 1863. Guimerà, per la seva banda, que s'hi havia interessat a causa del seu vincle amb els orígens fundacionals de Catalunya, el tracta en un poema homònim, en alexandrins, premiat als Jocs Florals del 1875. L'obra que el dona a conèixer, però, és la tragèdia *Indíbil i Mandoni*, estrenada a Barcelona el 13 de desembre de 1917. Basant-se en Titus Livi (*Ab urbe condita* xxvii-xxix), el dramaturg afegeix patetisme a l'episodi i n'actualitza determinades actuacions i escenes (fins a arribar a incloure-hi una sardana i uns castells), servint-se, de fet, del poder representatiu i aglutinador del mite, i amb la clara voluntat d'afirmar la continuïtat del poble català i de les seves manifestacions com a tal, tot situant-ne l'origen a l'època grega. El que ens podria sobtar, per bé que no deixa de resultar previsible, atès el context cronològic de la representació, és la filiació «Noucentista» d'algunes identificacions, com ara els pressuposats atributs que ha de tenir una dona arquetípica, identificada amb la terra i la laboriositat. Finalment, Garriga, i en relació amb una polèmica de Valentí Almirall amb el dramaturg del Vendrell, valora positivament la llengua de Guimerà.

La darrera aportació, de Xosé Aviñoa, «El sentit èpic de la música: de Wagner a Felip Pedrell i Enric Morera» (pp. 159-166), analitza la recepció de Wagner a Catalunya, iniciada amb el concert, el maig de 1862, de la *Marxa dels pelegrins* del *Tannhäuser*, tot relacionant-la amb la voluntat de crear una òpera basada en un «sentit èpic» català. Com és sabut, algunes de les manifestacions més significatives d'aquesta recepció, degudament alimentada pel grup dels «Paqueñus» i la creació, el 1901, de l'Associació Wagneriana, són la representació de *La fada* (Sitges, 1897) d'Enric Morera, basada en l'obra homònima de Jaume Massó i Torrents, i, també de Morera, *El comte l'Arnau* (Espectacles Audicions Graner, 1905), *Empòrium* (Liceu, 1906) i *Bruniselda* (Liceu, 1906). Pel que fa a Felip Pedrell, cal destacar l'adaptació d'*Els Pirineus* (1902), de Víctor Balaguer, segons l'estil wagnerià. És de lamentar, però, que Aviñoa no ens proporcionï més dades sobre aquestes obres, tant pel que fa al contingut com a la recepció.

MARIA DASCA
Université Paris IV- Sorbonne

Josep Massot i Muntaner, *Escriptors i erudits contemporanis. Vuitena sèrie*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 2008. *Menorca, dins el domini mediterrani (1936-1939)*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 2009.

Els dos darrers llibres publicats per Josep Massot i Muntaner vénen a sumar-se al conjunt d'una obra de proporcions ja monumentals a través de la qual ha anat prenent cos un dels projectes intel·lectuals més solvents i ambiciosos de l'àmbit cultural català en l'època actual. La col·lecció d'*Escriptors i erudits contemporanis*, encetada el 1996, arriba a la vuitena sèrie i acumula unes tres mil pàgines de treballs aparentment fragmentaris i dispersos però que, en realitat, han anat construint una interpretació històrica de l'era contemporània en què la qualitat i diversitat de les fonts documentals i bibliogràfiques i el rigor metodològic excel·leixen en conjunció amb una aguda intel·ligència auxiliada per una memòria prodigiosa. La varietat dels treballs aplegats en cada volum no n'emascara la interrelació subjacent, alhora que cada nou llibre contribueix a completar el programa general de l'obra de l'autor entesa en la seua globalitat. La incorporació de publicacions editades prèviament en altres mitjans, juntament amb estudis inèdits, no respon únicament a la necessitat de facilitar-ne l'accès, ja que es tracta habitualment de publicacions de consulta complicada, com ara, revistes especialitzades o d'estudis locals, edicions institucionals de distribució incerta o erràtica, etc.; tampoc no es tracta només de fer-ne agrupacions significatives que en mostren les connexions, tot i que aquest és un dels principals propòsits. Per sobre d'aquests objectius hi ha encara una manera de gestionar i organitzar la pròpia obra, de contribuir a ordenar el llegat que aporta Josep Massot a la cultura catalana, entès tant a nivell de les aportacions sobre temes i autors com, i això és tant o més important, a nivell de mètode i model. En el capítol XVI d'aquesta vuitena sèrie, l'autor deixa constància de la seua voluntat de «procurar que tots els caps que tinc començats vagin unint-se i agafant sentit» (p. 241). La posteritat dels qui escriuen és, com ja va advertir Fuster, de paper; així, la personalitat intel·lectual de Josep Massot va quedant definida i reflectida en aquest projecte d'obra que creix amb cada llibre i manifesta una coherència que es revela programàtica.

El present volum d'*Escriptors i erudits contemporanis* recull un total de divuit treballs. El primer realitza aportacions complementàries a estudis anteriors sobre les relacions de Jacint Verdaguer i Mallorca. A continuació, tres capítols se centren en diversos aspectes de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya, un àmbit de recerca

que ha ocupat gran part de l'esforç investigador de Massot des de l'any 1991; hi destaca, per l'enorme transcendència que té, el complement a l'inventari de l'arxiu de l'Obra, fet a partir sobretot dels materials descoberts en els dos darrers anys en les biblioteques dels hereus Patxot a Suïssa, que ve a sumar-se a la tasca realitzada per l'autor en els inventaris dels anys 1993 i 1994 i a un primer complement de l'any 1995. Els capítols V i VI són dedicats a dues personalitats mallorquines, Antoni M. Sbert i l'arquebisbebisbe Josep Miralles i Sbert, que ja havien estat objecte d'extensos estudis anteriors de Josep Massot i que ara es presenten sota forma de síntesi biogràfica. El capítol següent, sota el títol «Història i memòria», ens ofereix una mirada sobre la guerra civil a Mallorca en la qual, però, la distància neutra de l'especialista ha estat substituïda per l'adhesió sentimental d'un jo que s'insereix en el territori i en la comunitat en un text preciós i emotiu que és alhora tota una declaració de principis. Segueix un bloc de capítols centrats en diferents personalitats contemporànies: Nicolau d'Olwer, Joan Fuster, Jordi Sarsanedas, Maria Cardús, Cassià M. Just i Gabriel Llompart. La darrera part del llibre, finalment, l'ocupen un conjunt de treballs més breus que l'autor qualifica de «més conjunturals», però que seria un error considerar de menor importància; l'origen més o menys circumstancial queda en un segon terme davant de, per exemple, l'esbós d'autoretrat intel·lectual que Josep Massot fa a les «Paraules d'agraïment» pel dossier que li va dedicar la revista «Lluc» o la justícia de l'al·legat «En defensa de les publicacions en català».

Com és habitual en l'autor, la represa de treballs anteriors mai no significa la reproducció estricta d'estudis ja publicats; seguint les exigències de mètode a què al·ludíem abans, Massot sotmet el treball a un procés de revisió constant, des d'una perspectiva d'investigació oberta, en construcció permanent. Així, els estudis s'enriqueixen i es matisen amb noves dades, canvien de format, es posen en relació amb nous temes d'investigació o rectifiquen els errors inevitables derivats de fonts i documentació incompletes o parcials. Com diu Massot, «al capdavall, els únics que no s'equivoquen són els qui no fan res» (p. 236).

Menorca, dins el domini mediterrani (1936-1939), per la seua banda, pertany al tipus d'estudi monogràfic, també conreat a bastament per Josep Massot en desenes de títols. Aquest llibre s'insereix en la que probablement és la línia d'investigació més coneguda i potser també més productiva de Josep Massot: la guerra civil a les Illes Balears, amb una dedicació que supera les tres dècades i que l'autor mateix resumia en un passatge de l'altre llibre seu que ressenyem: «[he] dedicat tantes hores, amb una

passió no gens dissimulada però alhora amb un esforç constant de rigor i d'objectivitat, a resseguir les vicissituds de la cultura mallorquina dels segles XIX i XX, i d'una manera ben especial a mirar de fer llum sobre l'època fins no fa gaire silenciada i considerada tabú de la guerra civil i de les seves tràgiques circumstàncies» (ps. 154-155). La referència a Mallorca de la citació es pot fer extensiva al conjunt de les Balears, com queda ben palès a la bibliografia produïda per Massot. El conjunt d'aquesta producció ha vingut a desterrar un prejudici ben estès en la bibliografia sobre la guerra civil espanyola, segons el qual les Illes Balears hi van tenir un paper completament secundari, gairebé irrelevant per al curs de la Història. Igualment, els nombrosos treballs de Josep Massot han anat aclarint tot de malentesos i d'interpretacions errònies i han anat perfilant els personatges i els esdeveniments d'uns episodis que s'han revelat tan decisius com apassionants; bastarà recordar, com a mostra, els estudis dedicats al desembarcament de Bayo, a Arconovaldo Bonacorsi, l'inefable «Conde Rossi», al cònsol anglès Allan Hillgarth,... En aquesta ocasió, l'objectiu de l'estudi és posar de relleu l'important paper que va tenir Menorca, dins l'escenari polític europeu dels anys de la guerra civil. La posició estratègica que l'illa ocupa en el Mediterrani va esdevenir crucial enmig dels interessos enfrontats d'italians i alemanys, per una banda, i de francesos i anglesos, per l'altra. Els italians, que ja pensaven tenir «drets adquirits» a Mallorca, contemplaven una posterior expansió del seu poder a Menorca com a part dels seus plans imperialistes. Els francesos temien aquest control italià que posava en risc les comunicacions de la metròpoli amb els territoris del nord d'Àfrica, a l'igual que feia perillar per a Anglaterra la circulació entre Gibraltar i Malta. Tot això explica que Menorca es convertís en focus d'un conflicte internacional i en objectiu preferent dels diversos serveis d'espionatge, així com també és la causa principal de la manera com es va produir la capitulació final de l'illa, amb l'aparentment estranya participació del creuer anglès *Devonshire*, i les versions contradictòries i confusionàries que van circular en el seu moment, algunes de les quals s'han arrossegat fins als nostres dies. L'enfocament del tema posa de manifest ben a les clares que els estudis de Massot sobre la guerra civil a les Balears es troben molt allunyats d'una perspectiva «local» (sobretot si s'empra el terme en el sentit pejoratiu equivalent a «mancat d'interès universal») i que el fet de circumscriure territorialment l'objecte d'estudi no representa una restricció en l'abast interpretatiu.

El primer capítol situa les aportacions específiques que desenvoluparà el llibre, dins del context més ampli de la guerra civil a les Balears de forma sintètica i altament

pedagògica; les notes a peu de pàgines permeten, com és habitual en l'autor, connectar aquesta informació necessàriament succinta amb les referències bibliogràfiques —majoritàriament estudis de l'autor mateix— a què el lector interessat pot recórrer per a ampliar-ne la informació. En general, l'aparell erudit contingut a les notes a peu de pàgina constitueix ja en si mateix un estudi crític que exposa contínuament un «estat de la qüestió» o presenta un repertori bibliogràfic precís fins i tot d'aspectes referits de passada en el text. D'aquesta manera, la divisió entre text i notes permet establir diferents nivells (amb més o menys càrrega erudita) segons els interessos del lector, que tant pot ser l'estudiós especialitzat com un públic més general.

La reconstrucció i interpretació dels esdeveniments que van determinar la situació de Menorca durant la guerra civil i les circumstàncies de la capitulació republicana en febrer de 1939 ha estat possible gràcies a la consulta d'una documentació d'altíssim valor històric: a més de molts altres textos i materials publicats, són dues les fonts principals del present estudi, un dossier procedent dels papers del general Enric Puig Guardiola, capità d'Estat Major a Mallorca durant la guerra civil, i els documents continguts a la carpeta «Minorca» conservada a l'*Archivio Storico del Ministero degli Affari Esteri* de Roma. Una part substancial d'aquesta documentació d'accés dificultós o directament impossible que ha servit de base per a l'estudi és lliurada en forma d'Apèndixs en la segona part del llibre, com a complement de l'anàlisi però també amb la voluntat de posar en circulació els materials d'una forma aprofitable per a altres investigadors. En la seua llarga trajectòria com a bon historiador, Josep Massot ha sabut desenvolupar unes estratègies de provada eficàcia per a accedir a la informació que necessitava en cada estudi. La varietat i la qualitat de la bibliografia i de la documentació que fa servir inclouen, només en aquest llibre i a més de les ja esmentades, fonts tan heterogènies com els *Documents diplomatiques français*, el *Boletín del Instituto de Estudios Asturianos*, la *Rivista Aeronautica*, l'*Anuario Militar de España*, els *Documents on British Foreign Policy*, ... A més, la dispersió de les dades no impedeix que l'autor en manifeste un control precís: així, per exemple, és capaç de recordar de la forma més oportuna un detall referit en unes memòries o en un epistolari per un personatge que només té una relació tangencial amb allò que explica. Amb raó afirmava Albert Manent que Josep Massot «treu informació de llocs inversemblants».

El projecte investigador de Josep Massot sobre la història contemporània de les Illes Balears continua obert, en procés de progressió ininterrompuda; al final de *Menorca, dins el domini mediterrani (1936-1939)*, l'autor sembla anunciar un futur estudi sobre

la situació de Mallorca i Menorca en la II Guerra Mundial que sens dubte aportarà més proves del valor geopolític de les illes en un altre període de confrontació bèl·lica.

Un altre aspecte —i no menor— que destaca en l'activitat intel·lectual de Josep Massot i que queda perfectament reflectit en els llibres que ressenyem és la convicció que la tasca cultural no pot desvincular-se d'una voluntat de servei i d'un compromís ètic fermament mantinguts. En podem veure mostres explícites, per exemple, en l'adhesió militant als ideals fusterians amb què tanca el capítol que dedica a l'escriptor de Sueca o en la forma de plantejar l'administració de la memòria històrica en relació amb la guerra que trobem al capítol «Història i memòria».

A tall d'anècdota, podem referir una petita «entremaliadura» de l'autor, justificada sens dubte per motius d'estètica més que no pas per malícia; es tracta de la incorporació al volum d' *Escriptors i erudits contemporanis* d'un text —«Carlos Delgado i la «llengua balear»— que va publicar amb pseudònim com a carta al director a *Serra d'Or*. Cal dir, això sí, que no n'amaga la procedència.

En uns temps en què domina el coneixement «low cost», en què l'allau d'informació proveïda per internet permet exhibir tantes ignoràncies i maquillar tantes mitges virtuts intel·lectuals, el mestratge de Josep Massot se'ns revela més necessari que mai.

CARME GREGORI
Universitat de València

Frederic Barberà, *Baltasar Porcel o l'òptica aberrant sobre el món. Prosa de ficció (1958-2004)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2007, 224 pp.

La història d'aquest estudi, com ens indica el mateix autor al pròleg i l'epíleg, resulta ben curiosa. Al començament havia de ser un llibre en anglès, adreçat al públic dels Estats Units d'Amèrica, on es coneixen algunes novel·les de Baltasar Porcel, sobretot en ambients universitaris, i en especial pel fet que el jurat de The Critics' Choice va incloure *Cavalls cap a la fosca* entre les millors vint-i-cinc novel·les traduïdes en aquell país l'any 1995 (p. 18). D'acord amb aquest plantejament, Frederic Barberà es proposava de «donar-hi a conèixer críticament la prosa de ficció [de Porcel] en els seus valors més exportables, més universals» (p. 9). Per raons que no cal comentar ací, aquest projecte no va reeixir, i l'autor es va decidir a publicar-lo primer en català,

sense tancar la porta a una versió anglesa posterior. Finalment, gràcies a l'interès de Josep Massot i Muntaner (p. 207), Publicacions de l'Abadia de Montserrat el va editar.

A pesar de les transformacions operades, el llibre que tenim a les mans constitueix una proposta coherent i sòlida que permetrà aprofundir notablement en el coneixement de la trajectòria narrativa de Baltasar Porcel. Com a conseqüència de l'esperit inicial que l'animava, Frederic Barberà es distancia de l'objecte d'estudi i adopta una perspectiva de conjunt en què allò més important és el treball directe dels textos. Així, tot i que des del començament mostra la seua sintonia amb aquells que afirmen que «Porcel és possiblement el millor prosista viu en llengua catalana» (p. 9), té l'encert de no deixar-se endur per valoracions subjectives i, gràcies a l'èmfasi posat en l'anàlisi textual, l'estudi assoleix un altíssim nivell de rigor i sistematicitat.

També cal destacar, en aquest sentit, la disposició metòdica del llibre. En primer lloc trobem un llistat d'abreviatures que, una vegada immersos en la lectura de l'obra, ens permetran seguir fàcilment a quins contes i novel·les pertanyen les diferents citacions. A continuació, com a complement d'aquest llistat, trobem les referències de les edicions que ha treballat l'autor, que són, al seu torn, les més accessibles per al lector contemporani. Veiem, per tant, que des de les primeres pàgines es pretén que el volum siga manejable per al lector. Tanmateix, podem trobar a faltar un llistat bibliogràfic final en què es consignen els diferents articles i estudis que Barberà té en consideració, i que apareixen citats a peu de pàgina. A pesar del desig manifest de l'autor de limitar l'aparell crític per «donar prioritat a l'anàlisi textual», la consistència d'aquest aparell justificaria sobradament la inclusió de la bibliografia.

Després d'aquests llistats inicials, trobem uns «Mots preliminars» (pp. 9-11) que descriuen breument la gènesi del llibre i en resumeixen l'estructura i el propòsit. L'«Epíleg» (pp. 207-222), des d'una perspectiva més analítica i no tan expositiva, complementa aquesta secció i ofereix una lectura personal de l'obra per part del mateix autor.

Just abans de l'epíleg, trobem la transcripció d'una llarga conversa amb Baltasar Porcel (pp. 179-205). Cal destacar l'encert de situar aquesta entrevista en l'últim tram del llibre, ja que no interfereix en l'esquema argumentatiu de l'estudi, ni predisposa el lector a cap interpretació prèvia. Això no vol dir, tanmateix, que estiguem davant d'un apèndix merament il·lustratiu o documental; ben al contrari, per mitjà de notes al peu i altres aclariments, Barberà remet en diversos moments a l'entrevista, en la mesura que aquesta ajuda a exemplificar, matisar o reforçar allò exposat.

Al marge d'aquests capítols perifèrics, el cos de l'estudi s'estructura en cinc parts. En la primera («La recepció de Baltasar Porcel fora de l'àmbit català», pp. 13-23) es fa explícita la motivació original del llibre. Això no implica, ni de bon tros, una minva d'interès per al lector català, ja que té la possibilitat de constatar de quina manera arriba una part de la literatura catalana a uns altres àmbits culturals, particularment l'anglosaxó, però també el castellà i el francès. Com suggeríem al començament, les obres que més han cridat l'atenció de la crítica són, a banda de les més recents, dues novel·les clàssiques de l'autor, *Difunts sota els ametllers en flor* i *Cavalls cap a la fosca*.

Una de les primeres idees subratllades és «la poca permeabilitat del món literari anglosaxó a les obres procedents d'altres cultures» (p. 18). Encara que no s'hi aprofundeix, no es tracta d'una qüestió menor, entre altres raons perquè, una vegada s'ha produït una certa permeabilitat, la crítica es veu obligada a classificar l'obra d'acord amb gèneres o llocs comuns que resulten fàcils de reconèixer. Sense discutir l'avinentesa de l'etiqueta, considerar que *Cavalls cap a la fosca* és una novel·la del gènere «gothic», pot semblar un pèl extravagant al lector i al crític català, poc habituat a l'ús d'aquests termes, molt més freqüents en el món anglosaxó.

Pel que fa a dos àmbits culturals molt més pròxims, el francès i el castellà, destaca la preocupació de la crítica per la identitat cultural de l'autor i les implicacions que això té en la seua obra literària. Convé constatar, una vegada més, els problemes de la crítica literària espanyola per encabir en els seus esquemes la trajectòria de personalitats com Porcel, amb una producció narrativa sòlida en català i una intensa col·laboració periodística en castellà —allò que Barberà anomena, oportunament, «recepció amb reserves» (p. 20).

Després de recapitular les valoracions que, des dels àmbits esmentats, s'han fet de l'estil de Porcel, l'estudi, durant tota la segona part («Fets d'estil», pp. 25-65), se centra precisament en aquesta qüestió i s'esforça a «definir el caràcter» de l'obra narrativa de l'autor mallorquí. A partir d'una reflexió de Pere Gimferrer, Frederic Barberà formula la idea fonamental del llibre, l'autèntica columna vertebral de la seua argumentació, anunciada ja des del títol: «Porcel no actua sobre l'anècdota, sinó sobre fets d'estil que determinen una òptica aberrant» (p. 27). La noció d'«òptica aberrant» és, sense dubte, la pedra de toc del treball que tenim a les mans i representa, a més a més, una interessantíssima clau de lectura per a repensar l'obra de Porcel en el seu conjunt. Així, Barberà demostra que, des de *Solnegre*, la seua primera novel·la, Porcel fa servir recursos diversos, com ara l'exageració, per a oferir una visió deformada de les coses,

una visió que, en lloc de representar la realitat, «recrea l'ambigüitat del món». En molts casos, aquesta recreació es produeix gràcies a la introducció d'elements plàstics, sovint vinculats amb referents pictòrics reals. Però més enllà d'aquests mecanismes, la selecció d'esdeveniments i objectes en la narrativa de Porcel es basa, en gran mesura, en el desig d'expressar la força d'un món en què «tot cobra vida» (p. 44). La violència que es desprén d'aquest èmfasi és un dels seus trets més característics, i alhora més complexos, entre altres motius perquè és una violència lligada al vitalisme i l'individualisme de molts dels seus personatges.

En la mesura que sovint el narrador també presenta aquestes característiques, Barberà dedica la tercera part del llibre a l'estudi d'aquesta qüestió («Perspectiva narrativa», pp. 67-117), perquè és precisament la que defineix l'òptica aberrant a què ens referíem més amunt. Cal recordar, tanmateix, que es tracta d'un mecanisme que, com ja hem dit, opera sobre fets d'estil, i no sobre estratègies narratives especialment cridaneres. En aquest sentit, Barberà esmenta en més d'una ocasió una declaració de Porcel a l'entrevista, en la qual «reconeix que no ha trencat motllos en el camp de l'experimentació narrativa» (p. 85). El que importa —i aquesta és una de les aportacions més interessants de Barberà— és la manera com aquests fets d'estil prenen forma per ells mateixos i resulten significatius per al lector en un joc d'exageracions i ironies que qüestionen, també, el mateix discurs del narrador. Aquest qüestionament demana un esforç per sobreposar-se a la presència aclaparadora del narrador i relativitzar la visió aberrant que projecta sobre la realitat presentada. Val a dir que, com el mateix Barberà constata en diversos moments, aquest esforç pot ser notable quan trobem, sobretot a partir d'*El divorci de Berta Barca*, «l'adopció per part dels narradors de posicions èticament reprovable» (p. 107). El contrast entre la realitat exposada i l'actitud del narrador adquireix una força dramàtica comparable a pel·lícules com ara *The Clockwork Orange*, de Stanley Kubrick, o la major part de la filmografia de Buñuel. Si bé podem discrepar del paral·lel amb l'obra del director de *Viridiana*, l'argumentació de Barberà serveix per recordar uns altres casos de propostes artístiques difícils d'assumir, precisament, per l'òptica aberrant projectada sobre el món que representen.

La representació del món o, millor dit, la recreació literària de la seua ambigüitat, és el tema de la quarta part del llibre («Realitat i ficció», pp. 119-156). Resulta ben interessant l'acurada anàlisi dels referents reals que, ara i adés, trobem en les novel·les de Porcel. A banda dels llocs i les persones que apareixen de manera explícita (Andratx, Barcelona, Joan March, Llorenç Villalonga, etc.) o implícita (el cas de Josep Marsà/Juan Marsé és ben representatiu), cal destacar la reconstrucció que Porcel fa d'ell ma-

teix com a personatge literari. En aquest punt, Barberà introdueix l'element al qual dedicarà l'últim capítol del llibre: allò que, a partir d'una expressió de Joaquim Molas, podem anomenar «el mite d'Andratx» («Recerca de les essències: memòria i història», pp. 157-177). Al marge d'altres consideracions sobre els recursos de reconstrucció de la memòria, resulta molt interessant l'enfocament que Barberà dona a aquesta qüestió, en la mesura que «el món d'Andratx», fins i tot en aquelles obres que no s'hi ubiquen, alimenta gran part de la seua narrativa (p. 220) i la dota d'un valor elegíac que contrasta —o es complementa— amb el vitalisme aparent que la caracteritza.

La interpretació que Frederic Barberà fa de la narrativa de Baltasar Porcel representa un esforç ambiciós i reeixit per analitzar-la d'una manera coherent i global, que, sense menystindre les diferents valoracions crítiques anteriors, es basa en la lectura i l'anàlisi atenta de les novel·les i els contes que l'autor mallorquí va publicar entre 1958 i 2004. Deixant de banda les coincidències o les dissensions que els aspectes concrets d'aquest exercici poden despertar, cal reconèixer que es tracta d'una aportació important al coneixement de la literatura catalana actual. Com se suggereix veladament en les pàgines finals, seria desitjable que nous treballs completaren, des d'angles diferents, la línia encetada per aquest estudi.

GONÇAL LÓPEZ-PAMPLÓ
Universitat de València

Foguet, F. i Sansano, B. (eds.) (2008), *Teatre, passions i (altres) insolències. Lectures sobre la dramaturgia de Manuel Molins*, València, Universitat de València, Col·lecció Teatro Siglo XXI, 466 pp.

El volum *Teatre, passions i (altres) insolències. Lectures sobre la dramaturgia de Manuel Molins*, editat per Francesc Foguet i Biel Sansano i publicat a la Serie Crítica de la Colección Teatro Siglo XXI de la Universitat de València, recull les diverses participacions en el I Simposi internacional d'arts escèniques que es va celebrar a la Universitat d'Alacant entre els dies 9 i 11 de novembre de 2006. Aquest Simposi, creat amb la voluntat d'erigir-se en un nou punt de trobada dels investigadors teatrals i en una plataforma d'intercanvi, actualització i divulgació de coneixements sobre les arts escèniques, dedica la seua primera edició al dramaturg valencià Manuel Molins. Com assenyalen els editors, la condició «excèntrica» respecte als corrents actuals que presenta

l'obra de Molins sovint l'ha allunyat del debat teatral imperant, de manera que els organitzadors del Simposi han optat per revisar una obra, la molinsiana, insòlita per la seua originalitat i el seu compromís militants.

Els ressons fusterians del títol del Simposi i d'aquesta publicació entronquen amb la voluntat compartida tant per Fuster com per Molins de fer servir la passió i la insolència com els estendards de dues veus que, per camins diferents, s'han enfrontat a l'homogeneïtzació del pensament establert, en consonància amb les tendències més heterodoxes del pensament contemporani. Així mateix, aquest volum reuneix aportacions d'estudiosos del teatre ben diversos (acadèmics, crítics i dramaturgs), tant de l'àmbit cultural català com de fora, que han elaborat petits assajos que parteixen de perspectives i metodologies eclèctiques, tan eclèctiques com ho és el mateix objecte d'estudi. És així com aquests escrits constitueixen un ventall d'acostaments diversos però complementaris a la dramaturgia de Molins per tal d'abordar la seua heterogeneïtat estètica, indissociable del seu compromís ètic.

Ricard Salvat és l'encarregat d'obrir el volum amb «A propòsit, amb certa mala consciència, del teatre de Manuel Molins», un article que analitza l'obra molinsiana a la llum del pensament filosòfic. Salvat comença remarcant que a la base de la producció dramàtica de Molins hi subjau l'aposta per mantenir-se com una veu independent de modes o corrents passatgers que treballa per oferir un discurs elaborat sobre temes essencials de la contemporaneïtat. Des d'aquesta premissa, Salvat analitza les diverses concrecions del discurs molinsià tot agrupant-les en diversos àmbits d'interès amb imbricacions filosòfiques i estètiques comunes. En primer lloc, tot seguint Heidegger, destaca la fusió entre pensament poètic i pensament filosòfic a l'obra molinsiana. Així doncs, *Trilogia d'exilis* incorpora les troballes de pensadors fronterers (Nietzsche, Rimbaud i Verlaine, Wittgenstein), tot elaborant un complex, alhora que lúdic i de gran potència teatral, discurs sobre les limitacions del pensament de la modernitat, basat en l'ordre i les oposicions binàries (bé/mal, ànima/cos, conscient/inconscient...), per tal d'escenificar la tendència de l'ésser humà, com tot sistema, cap al caos.

D'una altra banda, Salvat considera d'especial interès resseguir els jocs teatrals que apareixen a la producció de Molins, especialment, aquells que parteixen de reelaboracions molinsianes del món shakespearità. Novament, la relació que s'estableix entre l'obra de Shakespeare i la de Molins és una relació crítica, a partir de la qual Molins, profund coneixedor de l'univers shakespearità, reescriu i reelabora temes, arguments i motius del bard per tal de bastir els seus llenços plurals, polivalents i problemàtics. També Sharon Feldman estudia en aquest volum la reescriptura dels

referents shakespearians a *Una altra Ofèlia* de Molins, una peça bastida sobre una estructura espaciotemporal en què passat i present s'interseccionen, una estructura que potencia la fluïdesa dels referents, personatges i motius shakespearians que Molins fa servir per elaborar un discurs propi.

Finalment, Salvat analitza la part de la producció molinsiana que duu a terme una reflexió específica sobre la Història i, en concret, sobre la barbàrie que acompanya la història de la humanitat, tot centrant-se en peces com *Centaures* i *Ombres de la ciutat*. En línia amb Foucault, la reflexió sobre el poder en aquestes i altres peces de l'autor va més enllà de les referències a les institucions que ostenten o han ostentat el poder per considerar aquest poder com «una xarxa extensíssima que tempta tothom», des dels governs fins els pares, per exemple. Així doncs, aquestes obres s'articulen des del personatge coral, que multiplica les perspectives amb què s'aborda el tema de cada peça i en reforça els significats. Amb l'anàlisi d'aquestes peces i de les anteriors, tot subratllant-ne la dimensió filosòfica, Ricard Salvat tracta explícitament d'homenatjar un autor de gran «adultesa expressiva» l'aportació teatral del qual «és tan important que no podem deixar per més temps que no ens representi nacionalment i internacionalment».

També és un article panoràmic «Manuel Molins: poètica oberta» de Francesc Foguet, que analitza la producció molinsiana sota la premissa que aquesta respon a la voluntat de l'autor d'experimentar, d'indagar sobre temàtiques i formes dramaturgiques diverses, en definitiva, que respon a les demandes d'una «poètica oberta». Molins ofereix una obra que es mostra, doncs, com un ens en contínua reescriptura i reinvençió que fuig dels esquematismes i reduccionismes i que treballa amb la complexitat, a partir de principis d'indeterminació i implícitació. Aquestes premisses ofereixen al lector/director/intèrpret un paper actiu en el procés col·lectiu i complex de creació de significats a la literatura i, sobretot, al teatre; un procés a través del qual «s'escruta la complexitat del real per revelar-ne el potencial alliberador».

Una altra característica de la complexitat de la «poètica oberta» de Molins és la convivència de codis presents a la seua obra. En primer lloc, pel que fa al text en si, Lluís Meseguer reflexiona sobre el fenomen de la intertextualitat a una obra, la de Molins, rica en citacions i reescriptures acurades i rigoroses de textos de tots els temps i de tots els gèneres. Aquest rigor el contraposa Meseguer a la banalitat que detecta en gran part l'escriptura teatral contemporània pel que fa a la incorporació d'intertextos, i també pel que fa a l'ús de la llengua. La barreja de codis lingüístics (oral/escrit, estàndard/dialectal, varietats diastràtiques, llengües diverses...) és també

una constant a l'obra de Molins però, de nou, una constant que parteix d'una reflexió meticulosa sobre l'ús, la norma i el futur del valencià. Finalment, Meseguer també remarca la diversitat de recursos visuals i sonors que s'entretreixen amb aquest text tot formant un *tot, obert, expansiu i excèntric*.

Ex-cèntric —com a allò que se situa al marge de l'establert per treballar per noves propostes— és un dels adjectius amb que s'ha definit la producció molinsiana. Ex-cèntric era també Joan Fuster en la seua voluntat de cercar una ètica, una cultura nova per a cada nova societat. Martí March, a «Fuster & Molins: en carn viva», ressegueix la presència de Fuster a la vida i a l'obra de Molins des dels primers llaços d'amistat que establiren, al projecte comú de reflexió sobre la identitat col·lectiva i de redreçament del futur i, especialment, a la peça de Molins sobre Fuster: *Paraules en carn viva*. L'obertura i polivalència del teatre de Molins entronca amb la passió per l'assaig i l'experiment de Fuster a l'hora d'analitzar i comprendre el món que l'envoltava. L'obertura i l'assaig són les eines metodològiques emprades per bastir una nova cosmovisió que, des de la permanent provisionalitat, siga capaç d'aprehendre la complexitat i reivindicar la carnalitat de paraules, de cossos, com la manera més sincera, més humana d'adreçar-se als altres.

Una de les facetes d'aquesta carnalitat és, precisament, el dolor. Isabel Marciillas, a través de la seua revisió del turmentat imaginari femení en el teatre de Molins, anuncia l'estudi de Núria Santamaria, «Polivalències del dolor en el teatre de Manuel Molins», que profunditza en les imbricacions temàtiques, estructurals i ètiques que implica el tractament del dolor a l'obra molinsiana. Així doncs, Santamaria ressegueix una de les bases de la dramaturgia de Molins: l'exploració del dolor com a contrapartida inevitable del plaer, com a fet intrínsec a la condició humana, combatut tant per la moralitat judeocristiana (que castiga amb dolor el pecador) com pel científisme reduccionista (que equipara el dolor amb la matèria, la natura). Tanmateix, aquesta radiografia del dolor es revela sovint a partir de d'una comicitat lúdica i mordaç, i serveix per a apel·lar a la capacitat de comprensió i solidaritat de l'espectador davant les violències que el món actual cerca d'anestesià.

Gran part de les aportacions dels diversos estudiosos que han participat en aquest volum parteixen de la indissociabilitat de tots els materials presents als textos de Molins per tal d'oferir una visió completa de cada peça i del conjunt: els diversos recursos estètics funcionen per a vehicular uns posicionaments ètics, la filosofia adquireix el seu sentit últim a través de la forma poètica. Els significats, des de les propostes de les teories de la complexitat, sorgeixen de la consideració d'una multiplicitat de factors

i agents i són sempre provisionals, en tant que variables. És així com, si es fa un pas més enllà, com assenyala Maria Josep Ragué-Arias a «Mites i mites en el teatre de Manuel Molins», la fusió d'ètica i estètica a l'obra de Molins adquireix una qualitat mítica en la mesura que proposa noves estructures de pensament, nous significats que, paradoxalment, lluny de presentar-se com a veritats absolutes constitueixen camins en permanent construcció.

Una vegada plantejats els eixos principals de la dramaturgia molinsiana, aquest monogràfic es completa amb altres aportacions d'indubtable interès que reflexionen sobre les peces breus del dramaturg (Jordi Lladó); sobre peces en concret com *Dyónisos* (Enric Ciurans); sobre l'anàlisi d'una proposta escènica de *Dansa de Veïlatori* (Ramon Rosselló) i de *Ombres de la ciutat* (Josep Lluís Sirera); sobre les seues versions de peces de teatre contemporani (Magí Sunyer); sobre el procés de traducció i posada en escena de *Tango* de Molins (Dominic Keown); sobre la proposta dramàtica molinsiana vista per un altre dramaturg (Albert Mestres); i sobre l'actualitat de Molins, dins el panorama teatral francès (Irène Sadowska). Les conclusions a què arriben continuen perfilant la imatge del l'obra del dramaturg com un producte elaborat amb cura, rigorós, fruit d'una profunda reflexió i, sobretot, de gran potència teatral.

A les paraules de Manuel Molins, a l'entrevista que posa punt i final al volum, se senten els ecos de totes les apreciacions que els estudiosos que han participat en aquest monogràfic. Parla de la seua ex-centricitat, que sovint també l'ha allunyat del panorama teatral establert de l'àmbit germà de Catalunya; de la seua polivalència, de la convivència de codis, en cerca d'un model deliberadament caòtic, complex de percepció de la realitat; de la sàtira i el riure com a eines amb què enfrontar-se a les estretors imposades per l'autoritarisme; del mite com a font de revelació de la profunda de nosaltres mateixos i de nostra societat. Davant l'exercici de reflexió sobre l'estructura, els significats i la funció de la dramaturgia de Manuel Molins que s'ofereix des de les pàgines d'aquest volum, un exercici sense precedents que cerca redreçar certes ex-centricitats, aquest confessa que: «em proporciona una certa ironia i distanciament de mi mateix, un retrat del que me'n puc rifar, alhora que m'empenta a nous compromisos i responsabilitats. En una paraula: em fa sentir un mort més viu que mai. No sé si podré estar a l'alçada, però m'hi esforçaré».

ANNA MARÍ AGUILAR
Doctora en Filologia Anglesa
CRIT (Companyia de Recerca i Innovació Teatral)

Anna Alberni (ed.), *Speculum al foder*, Girona, Vitel·la, 2007, 137 pp.

Aquest complet volum, a cura d'Anna Alberni, investigadora ICREA Júnior a la Universitat de Girona i membre de l'Institut de Llengua i Cultura Catalanes, omple el buit que existia en l'edició de textos catalans medievals pel que fa a una obra tan extraordinària a nivell europeu com és l'*Speculum al foder*, el text de la qual, deixant a banda l'exquisida edició de bibliòfil de Ramon Miquel i Planas (1917) i algunes traduccions divulgatives al català, francès i castellà, era només accessible en les edicions de Teresa Vicens (1978) i de Michael Solomon (publicada per The Hispanic Seminary of Medieval Studies de Madison el 1990); i era mancada fins ara d'una edició filològica escaient com la present, amb un estudi introductor i un aparell de notes que faciliten l'estudi de les fonts i les variants textuais dels dos manuscrits en què es conserva aquesta obra anònima del segle xv.

El volum s'obri amb un «Prefaci» escrit per la doctora Lola Badia, directora del treball d'Alberni, en què palesa la condició de tractat mèdic sobre la sexualitat que presenta l'*Speculum* i com les necessitats i anomalies sexuals quotidianes que aquest text recull a l'Edat Mitjana no són tan diferents de les del segle XXI. Badia destaca que el text no dona solament explicacions fisiològiques, relacionades amb la quantitat de l'esperma o els processos interns del cos humà, sinó també remeis, receptes casolanes i consells pràctics des del punt de vista de l'andrologia aplicada, emmarcats en la teoria humoral, com la resta de regiments de sanitat que seguien els preceptes de la medicina galènica. Però, de més a més, el final d'aquest manuscrit està dedicat a les dones. L'anònim de l'*Speculum* és conscient que no basta amb l'andrologia i la higiene íntima dels homes, sinó que, si s'ha d'exercitar el sexe amb les dones, el masclé «cové que sàpia llus maneres e llurs costumes, e que les maneig e seguesca per ço que entena ella e açò que més la vença a la voluntat». És per això que s'hi fa un compendi de l'*Ars amandi* d'Ovidi i la darrera part del llibre, sense font textual coneguda, està dedicada al «maneig» de les dones per obtenir satisfacció en el coit, cosa que suposa tractar, de manera inèdita en la literatura romànica medieval, l'art de les posicions per a l'aparellament, amb sentències tan pràctiques com aquesta: «Si l'home acaba tantost e la fembra tard, roman molt escarnida la fembra».

Aquest prefaci és seguit de la «Introducció» prèvia a la fixació dels text manuscrit. En aquest estudi, Anna Alberni detalla les dades més rellevants dels manuscrits, les edicions prèvies de l'obra, les parts i el contingut del text, així com unes «Notes sobre

la llengua», uns apunts sobre la cohesió textual i l'estil de l'*Speculum*, per acabar amb les vicissituds del procés d'establiment del text editat i els criteris de regularització ortogràfica que s'han seguit per a aquest propòsit.

Pel que fa als dos manuscrits esmentats, el text de l'*Speculum al foder* s'ha conservat íntegre en el ms. 3356, ff. 35r-54v, de la Biblioteca Nacional de Madrid (ms. A), precedit en el mateix còdex del *Tròtula* de Joan de Fulgines, metge de la reina Elionor de Sicília (1349-1375), traducció catalana del tractat salernità *De passionis mulierum*, adreçada a una dama anomenada «flor d'Aragó», possiblement la infanta Elionor d'Aragó. Cosa que significaria, segons Alberni, que el públic interessat en un text com l'*Speculum* a la Corona d'Aragó dels segles XIV-XV era d'ascendència nobiliària o real. Aquest tractadet medieval s'ha conservat de manera fragmentària també en el ms. 10162, ff. 101v-110r, de la BNM (ms. B). Alberni hi afegí que totes les edicions anteriors de l'*Speculum* es basen solament en el ms. A i bandegen la comparació amb el fragment del ms. B, procedent de la biblioteca personal de don Iñigo López de Mendoza.

Pel que té de tractat d'andrologia i d'higiene sexual, Alberni ens informa que l'*Speculum* s'inscriu en la tradició de regiments de sanitat, manuals populars a l'Edat Mitjana que eren normalment traduïts d'originals llatins, com ara el *Regimen sanitatis ad regem Aragonum* d'Arnau de Vilanova, traslladat al català pel cirurgià major de Jaume II, Berenguer Sarriera (c. 1310). Amb una estructura que sembla original, l'*Speculum* presenta en els capítols segon i tercer de la primera part una traducció bastant fidel del *Liber minor de coitu*, tractat anònim d'andrologia confegit a Salern envers el segle XII a partir del famós *Liber de coitu* de Constantí l'Africà, que, al seu torn, se serveix de fonts àrabs desconegudes (c.1087). Les parts segona i tercera, on trobem el manual de psicologia femenina i el catàleg de postures per al coit, no consten en cap dels dos tractats llatins.

Pel seu caràcter taxonòmic i esquemàtic, palés al pròleg del llibre («e vull guardar que no haja llongues raons, mas que es pusquen aprofitar de la cura e de l'obra mellor. E fiu-ho per capítols, per ço que sia lleuger de trobar ço que cercaran en aquesta raó»), així com pel seu contingut eròtic dirigit a un públic més ampli que va més enllà dels lectors dedicats a la cirurgia o la medicina («e jo qui parlar per açò en aquesta raó e complir e bé declarar per ço que entena tot hom qui el vulle guardar, e que es pusque[n] aprofitar d'ell també los físics e los cirurgians e moltes d'altres gents»), l'*Speculum* és proper a un tipus de tractats àrabs d'higiene sexual que combinaven els sabers mèdics, els contes i la farmacopea, segons afirma Alberni, seguint l'opinió de Jacquart

i Thomasset. No és d'estranyar que la influència àrab estiga darrere d'aquest text, si tenim en compte que algunes àrees culturals, com la catalana, eren ben receptives a la barreja cultural procedent d'Orient i d'Occident (el cas fecund del monestir de Ripoll és l'exemple paradigmàtic a què l'autora fa referència).

Aquesta taxonomia pragmàtica de què parlàvem adés la trobem també en la segona part del tractat, quan l'anònim autor classifica de manera esquemàtica les qualitats estètiques ideals de les dones en grups de quatre. Han de tindre «quatre coses molt negres», «e quatre coses molt vermelles», «e quatres coses molt blanques», «e quatre coses molt estretes», «e quatre coses molt primes», «e quatre coses molt grans», «e quatre molt rodones», «e quatre bé odorants», i es deixa per al final, de manera estratègica, la part més íntima de l'anatomia femenina. «Aquest és potser un dels punts de l'obra on l'enumeració científica s'acosta més al discurs eròtic», afirma encertadament Anna Alberni, qui descriu també la taxonomia fisiognòmica que emprà l'autor per a classificar les dones segons l'edat, l'alçada, la massa corporal i el desig sexual per tal de permetre a l'usuari masculí de preveure la rapidesa, lentitud o «egualtat» amb què «los ve lo talent» a cadascuna. Això dóna pas a un seguit de recomanacions pràctiques on destaca la llista de les cinc coses que hom pot fer a «la muller que li ve la volentat a tard e no ha talent de foder»: besar, palpar, estrényer, fregar o «ferir ab les mans».

Anna Alberni destaca que aquesta mena de classificacions categòriques i lògicament no sempre previsible recorda molt el *Kamasutra* de Vatsyayana i els tractats orientals que se'n deriven. En trobem un altre exemple més endavant en l'*Speculum*, quan l'autor fa la síntesi següent: «les maneres del foder són d'alçar alguns membres e de baixar altres. E açò serà de dues maneres: l'una per moviment, e l'altra per estar; e aquella que és per moviment és així com abraçar, e besar, e palpar, e cantar, e pesigar, e tirar del cony e del llombrígol, e totes les altres semblants». Aquesta forma d'*expositio*, coneguda com a «enumeració caòtica», on l'autor obvia la coordinació i la simetria en acumulacions i llistes d'elements, és present a l'obra en més passatges que també comenta Alberni.

La investigadora també remarca, entre d'altres trets que relacionen l'*Speculum* amb el terreny dels tractats àrabs, com el catàleg de les postures per al coït (en la tercera part) s'obre amb unes consideracions que no difereixen massa d'allò que diu el *Canon* d'Avicenna, tractat mèdic àmpliament difós a partir del segle XIII a l'Europa medieval: que tota desviació de la posició considerada «natural» és nociva per a la salut i per a

la procreació, afirmació que no evita, tanmateix, el susdit recull de postures, que fa tan especial aquest text medieval.

En l'apartat dedicat a les «Notes sobre la llengua», Anna Alberni palesa que l'acarament dels dos manuscrits conservats és d'un gran interès, atès que els dos testimonis de l'*Speculum* mostren dues posicions lingüístiques ben diferenciades. Pel que fa a la morfologia i la sintaxi, el ms. B presenta solucions més pròximes al català modern, el que significa, en paraules de Joan Coromines reportades per Alberni, que hi podem detectar el pas que hi ha entre «dues tongades o estrats successius, històricament, en el descabdellament de la llengua». Quant als demostratius, els pronoms, els adverbis i les conjuncions podem detectar-hi variacions com: *nel/ni*, *cor/car*, *alscuns/alguns*, *atressil així mateix*, *fort / molt*, *abdosos / abdós*, *lladoncs / llavors*, *estes / aquestes*, entre d'altres exemples. Pel que fa a la terminació masculina plural *-es*, present en el ms. A, es substituïda en el ms. B per *-os*. Quant a l'article determinat, al ms. A conviuen indistintament *el* i *lo* mentre que al ms. B, tanmateix, *lo* és omnipresent. A més a més, Alberni reporta el que considera un detall curiós: al ms. A l'article determinat apareix en quatre ocasions grafiat *al*, sense tenir valor de prep. + article: *al foder*, *al minvar*, *al cos*, *al coll*. En la flexió verbal, les divergències són mínimes (Alberni les explica detalladament) i quant al lèxic, podem comprovar com el ms. A tendeix clarament a transmetre occitanismes que el ms. B resol amb solucions catalanes: *raiso / raó*, *veser / veure*, *veus / vegades*, *baisar / besar*. S'observa també, en el ms. A, una persistència d'ètims hispànics que no trobem en el B, més actualitzat: *cabesses / caps*, *pernes / cames* o *cuiques, gorda / grossa, foder / fotre*. La transmissió textual de cadascun dels manuscrits és inseparable d'aquestes diferències, ja que podem apreciar com el copista del ms. B és més crític i interpretatiu, amb la introducció de dobles, d'innovacions i adaptacions del segle xv que no coincideixen amb l'actitud del ms. A, el copista del qual tendeix a copiar el text de manera mecànica. De més a més, Alberni afirma que el text de l'*Speculum al foder* té un interès especial pel fet de no haver estat inclòs com a base de dades en cap dels grans reculls lexicogràfics catalans.

Després d'aquesta introducció, el volum presenta la fixació del text complet de l'*Speculum*, a partir dels dos manuscrits conservats, amb un extens aparell de notes que faciliten tant la lectura com l'estudi de l'obra, amb alguna referència literària, com la realitzada a la cançó eròtica de Francesc de la Via *No fonch donat tal joy en tot lo setgle*. Seguidament, dos apèndixs ens informen de les esmenes i els comentaris textuais fets al text del ms. A a partir de la lliçó del ms. B, així com les esmenes o interpretacions

que s'ha considerat oportú acompanyar d'un comentari o justificació. També hi apareixen constatades totes les correccions, supressions o substitucions d'alguna lletra o paraula, juntament amb la transcripció sencera del ms. B.

El volum conclou, abans del llistat bibliogràfic, amb una erudita postil·la a càrrec de Lluís Cifuentes, intitulada «L'ús del català en les obres científiques i pràctiques a finals de l'Edat Mitjana», en què es dóna compte d'un ampli context cultural on, a partir del segle XIII, l'ascendència de la burgesia, la revalorització de la tècnica i l'instrumentalisme del saber, propicià tot plegat un gran nombre de traduccions al català d'obres científiques llatines d'aplicació pràctica, sobretot en l'àrea de la medicina i les ciències naturals; també d'obres d'origen àrab i escrites en altres llengües romàniques, així com la redacció d'obres originals, entre les quals es troba l'*Speculum* al segle XV.

Comptat i debatut, aquest text català, a mig camí entre la prosa científica, el tractat pràctic per al benefici de la salut i el discurs eròtic, és una obra única en tota la producció europea medieval que ha trobat per fi una edició acurada i de divulgació rigorosa, la qual esdevé de referència obligada per a futurs treballs sobre l'*Speculum*, l'erotisme medieval o la tradició mèdica a finals de l'Edat Mitjana.

JERÓNIMO MÉNDEZ
Universitat de València

Jordi Malé, *Carles Riba i la traducció*, Lleida, Punctum & Trilcat («Quaderns», 1), 2006.

Carles Riba (Barcelona, 1893-1959). Poeta, narrador, crític literari, traductor i acadèmic. Unit a totes aquestes professions literàries apareix sovint el nom de Riba, i possiblement per aquest ordre. La gran qualitat de la seua producció lírica, el seu treball a l'Institut d'Estudis Catalans, la traducció d'autors clàssics per a la Fundació Bernat Metge -de la qual arribà a ser director i referent per a les noves generacions després de la Guerra Civil-, són raons més que suficients per recordar contínuament aquest autor. D'entre tots els aspectes literaris que hem anomenat i als quals Riba dedicà el seu temps i esforç, Jordi Malé tria el de la traducció. Tant la producció pròpia de Riba com les seues opinions al respecte són l'objecte d'estudi del llibre a què ens acostem.

Jordi Malé i Pegueroles és professor universitari de Literatura Catalana i autor de nombrosos estudis i articles sobre la figura de Carles Riba. Podem dir, per tant,

que estem davant d'un bon coneixedor i especialista en l'obra ribiana. A més a més, és secretari de l'Aula Carles Riba, on mitjançant simposis, jornades i publicacions es promou la relació i el debat entre els estudiosos de la cultura clàssica i la catalana. La tasca d'actualitzar els treballs i les opinions de Carles Riba com a traductor es veu al llibre, que, estructurat en tres blocs o apartats, «Estudi introductori», «Textos» i «Bibliografia», posa a l'abast de qualsevol lector interessat una valuosíssima quantitat de dades i d'informació sobre l'obra de l'autor de les *Elegies de Bierville*.

A la primera part, «Estudi introductori», el professor Jordi Malé ens parla sobre la significació de la traducció en la vida de Carles Riba. Amb un breu repàs cronològic, l'autor ens fa saber sobre les primeres traduccions ribianes dels clàssics grecs, encara com estudiant universitari; de les traduccions d'autors europeus com Goethe, Kafka, o l'americà E. A. Poe, i com la vocació pel grec encaminà definitivament els treballs literaris de Riba. Des de la Fundació Bernat Metge (1922) aprofundí en els seus estudis sobre els clàssics, expandí el seu treball, exercí de professor, i un cop acabada la Guerra Civil, fou director d'aquesta fundació. Des de l'exili es guanyà la vida com a traductor anònim al castellà. En tornar va fer una nova traducció de l' *Odissea*, considerada el millor monument a la llengua catalana, i va traduir en vers totes les *Tragèdies* de Sòfocles i d'Eurípides. Carles Riba, hui per hui, ha deixat un dels corpus de traduccions més importants de la literatura catalana.

Carles Riba s'apropa al treball de traductor des del respecte que li mereixien els autors que traduïa. La consideració d'ell mateix com escriptor conferí als seus treballs un alt grau qualitatiu i també d'implicació amb els textos que adaptava i amb els seus autors, sobretot amb Homer i el seu *Ulisses*, que arribà a ser un referent al llarg de la seua vida. Només cal recordar aquesta presència en les conegudes *Elegies de Bierville*. Al costat de la influència d'Homer cal destacar la de Hölderlin i els seus poemes, relacionats ara amb les *Estances*. Efectivament, la interrelació i influència dels textos que traduïa amb els de producció pròpia li conferien un grau d'implicació i compromís personals que el portà a parlar de «recreació» per les aportacions que com escriptor realitzava en la seua llengua.

La tasca traductora de Carles Riba és fruit de l'impuls que el Noucentisme donà a aquesta activitat, bé des del cas pràctic amb les traduccions de Josep Carner, bé amb la creació d'institucions científiques i culturals. L'ideari noucentista es veu plenament realitzat en Riba, qui aconsegueix elevar el nivell de la cultura catalana, retornant als clàssics amb una clara voluntat d'enriquir la llengua, tal com formulà Eugeni d'Ors.

El fet que Riba comente en les introduccions als seus textos traduïts els beneficis que «la traducció dels clàssics havia d'aportar al català» (p. 30) constata aquesta afirmació i també la importància que, en aquells moments d'inici de segle, tingué la llengua. El mateix Pompeu Fabra corrobora la funció potenciadora de les traduccions en la regeneració i enriquiment del català. Aquest interès lingüístic de Riba produí una segona versió de l'*Odissea* als anys quaranta, anys de prohibició i persecució del català, amb la intenció que el text fóra «un monument de la llengua pròpia» (p. 32)

Carles Riba va escriure textos i comentaris sobre les traduccions, tant seues com d'altres, convençut de la importància d'aquesta tasca. Aquests textos que tracten els aspectes eminentment pràctics de cada traducció, expliquen els procediments i recursos emprats, com per exemple l'adaptació al català de l'hexàmetre clàssic. A l'hora de traduir, Riba tria la fórmula precisa per acostar-se a l'original mantenint el màxim de fidelitat al text. Per això cercava una forma mètrica propera que li permetera recrear la forma original clàssica. Respecte als continguts el nostre autor solia dir que el seu trasllat era «una qüestió prèvia» (p.30) i per això podia optar entre la prosa —contingut— o el vers —forma— a l'hora de traduir els grecs antics. Després de la guerra i de totes les circumstàncies viscudes, Riba canvia la seua perspectiva de traductor i si abans mostrava l'obra de lluny per mantenir-s'hi fidel, ara intentarà acostar-la al lector, i és quan apareix el Riba poeta, imposant-se al rigorós traductor. A la fi de la introducció, Jordi Malé explica el motiu de la selecció de textos que apareixeran a la segona part del seu treball de recopilació.

A la segona part, «Textos», l'autor mostra els textos triats que evidencien les opinions de Riba sobre la tasca de traduir autors estrangers a la nostra llengua. Dels onze textos seleccionats, sis corresponen a les introduccions de Riba a les seues pròpies traduccions i els altres cinc restants són articles del nostre autor apareguts als principals diaris i revistes del moment, alguns firmats amb el pseudònim de Jordi March. Tots els textos segueixen un impecable ordre cronològic que posa de manifest les idees i consideracions que tenia Riba sobre la seua tasca i la dels altres traductors. La unió dels conceptes llengua i pàtria és palesa en els primers fragments: l'idealisme i la lluita per contribuir a la regeneració lingüística és una presència constant. Als últims textos, en canvi, s'allunya del to didàctic que com a professor havia consolidat, i retrata les circumstàncies dures de la guerra i l'exili amb un estil líric, tot mostrant-nos els moments que li va tocar de viure.

L'última part del llibre, «Bibliografia», ofereix al lector dues recopilacions bibliogràfiques extenses que contenen tots els detalls per a ser localitzades i consultades.

La primera conté les traduccions de Carles Riba, amb ordre cronològic des de 1911, quan començà a traduir, fins a 1959, any de la seua mort. Jordi Malé recull també, dins d'aquest apartat les reedicions pòstumes publicades amb introduccions fetes per crítics actuals de l'obra ribiana fins l'any 1993. Meravella veure no sols la quantitat de textos i publicacions que realitzà Riba, sinó també els diferents autors i idiomes que arribà a conèixer i traduir a la nostra llengua. El llistat és llarg i val la pena resseguir-lo, tant si som estudiosos com si som lectors encuriosits, perquè podem trobar una tasca interessant però desconeguda del nostre Riba.

La segona bibliografia recull els treballs d'estudis sobre la tasca traductora de Riba. Més de cinquanta autors apareixen recopilats en uns cent articles, estudis, ponències o simposis que han tractat de forma exhaustiva les traduccions ribianes, cosa que ens fa considerar la gran magnitud de la seua producció. Cal afegir en aquest apartat de bibliografia l'índex onomàstic d'autors citats o anomenats en aquest treball de Jordi Malé. La utilitat d'aquest apartat bibliogràfic queda més que demostrada i fa del llibre una obra de referència precisa per a l'estudi de Carles Riba.

Carles Riba i la traducció, com es pot desprendre de les anteriors paraules, és un encert en ell mateix, i respon satisfactòriament a les expectatives que una obra estudiosa de la tasca traductora de Riba podia suscitar. Tant l'estudi introductor i com els textos de Riba i la bibliografia responen al títol que Jordi Malé ens ha donat. El llibre ens fa veure la transcendència que tingué la traducció per a Carles Riba al llarg de la seua vida. Primerament l'autor ens situa de front a l'escriptor, que ens parla de la seua formació i dedicació, les seues vivències i el seu treball —moltes vegades, remunerat—, però sempre sota la gran responsabilitat d'acceptar el repte lingüístic que comportava la traducció per a la llengua pròpia. Home format amb el Noucentisme i fidel als seus enunciats considerà la traducció com una forma enriquidora per a la seua llengua, i no constituí una forma aïllada de treball per a Riba, ans al contrari, l'acompanyà al llarg de la seua trajectòria i s'interrelacionà amb la resta de la seua producció literària.

Si el treball d'investigació és vàlid, la selecció de textos que constitueix la segona part és magnífica. L'èxit de l'obra que ens ocupa rau en aquesta selecció ja que Malé deixa parlar l'autor i ens convertim en testimonis de primera mà de les idees de Riba; del que pensava a propòsit de la tasca feixuga de la traducció, de la tria dels seus clàssics, de la tria d'obres, de la motivació lingüística... Gràcies a Malé podem accedir al textos personalment, veient les propostes del treball de Riba, els seus esforços i la seua voluntat lingüística, encara vàlida en la realitat dels nostres dies.

La tasca dels traductors es dignifica a través de l'estudi de Malé, que focalitza l'obra de Riba partint del punt de vista traductològic, per extraure'n propostes de treball sòlides i vigents encara. El rigorós i exhaustiu compendi d'estudis concentrats en aquest llibre de segur que serà profitós per als investigadors de l'àmbit o per als lectors que vulguen continuar descobrint nous punts de vista més enllà del Riba poeta. Una bona manera de recordar la figura d'aquest nostre gran escriptor als cinquanta anys de la seua mort.

PURA SANTACREU BERENGUER
Universitat de València

Rafael Roca, *La Renaixença i la Ruta del Cister. L'aplec de Catalans, mallorquins i valencians a Poblet, Santes Creus, Valls i Tarragona (1882)*, Cossetània Edicions, Valls, 2008, 141 pp.

En el pròleg al *Llibret de Versos* de Teodor Llorente (1885) Marià Aguiló impel·lia els valencians a «marxar al front en la crehuada de la renaixença». Per tal de calibrar l'abast d'aquest moviment sociocultural cal disposar d'indicadors sociològics que situïn les fites organitzatives dels valencianistes sota la Restauració.

El text de Rafael Roca, historiador social de la llengua que analíticament i interpretativa s'ha consolidat —amb la tesi sobre Teodor Llorente i les recerques sobre Constantí Llombart— pel que fa a les investigacions sobre la Renaixença valenciana, és d'interès perquè recupera un aspecte bàsic de la funció identitària d'un sector de les elits culturals dels nostres Territoris Històrics Federats: l'intercanvi de relacions territorials. Es fa necessari, tanmateix, un pressupòsit previ a aquesta aportació: no acabar delimitant *teleològicament*, en clau de manca de representació social, la minoritat del grup renaixentista a València; ben al contrari, cal valorar-ne la voluntat cívica que mostrà en impulsar empreses que facilitessin un grau de socialització de factors objectivables del passat: llengua, història, patrimoni i, doncs, coneixement del territori. I és pel fet de remarcar la superació de la interpretació apriorística sobre una hipotètica endogàmia corporativa, que la recuperació d'aquesta ruta patriòtica al Principat meridional el maig de 1882 (València - Barcelona - Tarragona - L'Espluga - Poblet - Valls - Santes Creus - Tarragona) esdevé significativa a l'hora de destacar l'orientació «parapolítica»

dels nuclis valencianistes vuicentistes a través de la vindicació cultural. Així, poques setmanes després de l'anada a Poblet i a Santes Creus, un dels expedicionaris, Josep Vives i Ciscar, escrivia a Jacint Verdaguer (València, 7-VI-1882) destacant que arran del viatge «*los valencianos hemos adquirido con los hijos de la hidalga Catalunya un vínculo de eterna gratitud por el fino y fraternal trato que recibimos durante nuestra excursión. La hermandad literaria es preciso que subsista y de ningun modo puede fomentarse tanto como de esta manera*».¹ En aquest context, la següent ruta catalano-valenciano-balear —a més de les complementàries endegades per Francesc Matheu el 1883 a Canet i a Banyuls de la Marenda—,² fou duta a terme respectivament, segons destaca Roca Ricart, el maig de 1887 i el juliol de 1893 (pp. 34 i 35).

I quin sentit ideològic té, doncs, aquesta Ruta? De la lectura dels informes que expedicionaris com Riera i Bertran realitzen (vegeu-ne l'article publicat a *La Renaixensa* «Fraternitat regional»), i com Rafael Roca mateix destaca, es constata —com no podia ser d'una altra manera en un context sociopolític hegemonitzat pels grups de poder restauracionistes que vehiculaven, i legitimaven, la ideologia nacional espanyola— l'establiment d'una doble identitat: «Jardí d'Espanya, València hermosa», escrivia Llorente a la «Cançó dels excursionistes del Rat Penat» (p. 114). La relació dels interessos econòmics de grup amb la política de l'Estat-nació era indestruïble. Aquest marc condicionava una reproducció ideològica (substitució lingüística i substitució o mistificació de referents historicosimbòlics) *local*. Aquesta situació, també equiparable al panorama renaixentista català i mallorquí, comptava, però, amb un valor afegit: el fet de concretar un programa d'intervenció en clau d'acció cultural. Roca, per tant, il·lustra exhaustivament la finalitat d'aquesta excursió contextualitzada en un estadi de protonacionalització valenciana —entre el provincialisme i el regionalisme—, la comprensió de la qual implica superar la determinació economicista de la dimensió cultural identitària i *valorar-la* tot i contemplar les prèvies condicions de possibilitats polítiques suara apuntades.

La dimensió identitària d'aquesta Ruta, organitzada des de València per Teodor Llorente al si del Centre Excursionista del Rat Penat, i per Francesc Matheu des del Principat, aplegà un total de vint-i-nou expedicionaris, entre els quals cal destacar Marià Aguiló, Jacint Verdaguer, Ramon Roca Sans. La intervenció d'aquest darrer

1. *Epistolari de Jacint Verdaguer*. III (1880-1882), Editorial Barcino, Barcelona, 1971, p.218

2. R. Matheu: *Vida i obra de Francesc Matheu*, FSVC, Barcelona, 1971, pp. 62-63

participant, literat de Valls, permet d'identificar la finalitat de l'empresa: relacionar els grups catalanistes i valencianistes, i alhora, cohesionar un cert imaginari territorial emparat per la història de la unió entre Catalunya, València i Mallorca, «amb la finalitat patriòtica i literària a major glòria i expansió de l'idioma».³ Les jornades transcorregudes entre el 17 i el 21 de maig de 1882 tenien com a objecte, doncs, evocar un passat comú no pas des del passatisme sense codi vertebrador, sinó des d'una concepció de la memòria històrica aconduïda per la vindicació de la unitat lingüística i cultural. No debades cal situar aquest viatge, dins la dinàmica relacional activada conjuntament amb els felibres occitanistes de Frederic Mistral (23-V-1879) a fi de legitimar i socialitzar, davant l'unitarisme dels Estats francès i espanyol, el diasistema lingüístic supraterritorial conegut coetàniament com a llemosí. D'altra banda, com és ben sabut, al primer terç del segle vintè aquestes rutes —traduïdes sota la forma d'aplec— tingueren continuïtat, bé transformades en reunions associatives patriòtiques o bé incloses, en els anys cinquanta i seixanta del segle passat, dins la relació —entre cultural i política— entre els valencianistes i els nacionalistes catalans. D'altra banda, també caldria especificar la pervivència d'aquest 'llemosinisme' en algunes empreses que dugueren a terme una tasca de propagació de la unitat valencianista com és el cas de les iniciatives editorials i culturals de Nicolau Primitiu.

En aquest sentit, el document contextualitzat i rescabalat per Rafael Roca permet concretar els orígens de les relacions interterritorials contemporànies, dins la construcció del moviment associatiu nacionalitari. A banda dels sectors organitzadors del viatge catalanovelencià, que representaven diverses sensibilitats ideològiques —el rotatiu conservador *Las Provincias* (Teodor Llorente), l'aleshores òrgan demòcrata i progressista *El Mercantil Valenciano* (Fèlix Pizcueta), el portaveu catalanista suprapartidista *La Renaixensa* (Riera i Bertran) i entitats culturals estrictes com l'Associació d'Excursions Catalana—, cal destacar que l'objectiu comú dels expedicionaris, desenvolupat en l'epígraf tercer del capítol introductori, no era altre que vincular la raó de la Renaixença al referent de la Ruta del Cister (pp. 17-19). Aquest lloc de memòria, simbolitzat pels monestirs de Poblet i de Santes Creus, era el paràmetre que representava el sentit de la unitat cultural, metaforitzat, segons el testimoniatge de l'època, per l'obra de Jaume I. El reconeixement del territori era, per tant, el reconeixement al procés de construcció de la confederació catalana i aragonesa protagonitzat per la

3. *Ibid.*, p. 60

nissaga dels Comtes-Reis. Aquest aspecte serà el que dotarà de continuïtat aquestes efemèrides de germanor patriòtica, objectiu també perseguit pels escriptors implicats en les activitats d'aquella iniciativa de 1882. I encara més tenint en compte l'estat de decaïment del monestir de Poblet a causa de la desamortització de 1835, característica destacada per les composicions dels vint-i-nou emprenedors. Així, Francesc Matheu, en el poema «Cant de Germanor» aplegat en l'edició que comentem i, sobretot, en la versificació «Poblet» —dins l'obra coral commemorativa publicada el novembre de 1935 *De la colla. Poblet. Edició d'ofrena* (al mecenes reusenc Eduard Toda (1855-1941), fautor de la restauració del monestir cistercenc)— destacava la vinculació entre el marc contextual i el valor de l'agermanament. La segona composició esmentada significava la projecció de l'estat del monestir entre 1882 i 1935: «[1882] pensant en l'antich incendi/ tot anavem capficats:/ En Llorente rumiava/ sempre serè, dins l'escalf,/ la carta qu'al séu diari podria dur l'endemà./ L'Aguiló llagrimjava/ y veyentlo En Guimerà/ pogué concebre aquells versos/ de son magnífich romanç: -*La momia del Rey En Jaume fil a fil està plorant.*- «[1935]: «De l'estol [visita de 1882] no'n queda rastre,/ la Mort a pler hi hà segat:/ si'n quedèm dos per contarho/ un voler de Deu serà./ L'un ab dibuixos de mestre,/ l'altre ab versos mal girbats;/ mes l'esperit hi perdura/ que l'esperit no mor may.// Ara hi hà una nova Junta/ Y En [Eduard] Toda per capità [...]./ Que Poblet torni a la vida,/ y quan Deu hi serà honrat/ la festa de Catalunya/ serà la festa més gran» (pp. 78-83). És a dir, cinquanta-tres anys després, el missatge civilista d'aquell viatge renaixentista era evocat per a significar la continuïtat de Poblet com a símbol. La consideració identitària del patrimoni, associada a una concepció més general —en forma de mite, si es vol— de la recuperació de la història nacional fou valorada, com es veu posteriorment, tot destacant l'aportació de la Renaixença a la conservació del conjunt arquitectònic. No per casualitat, Teodor Llorente es referia —talment a tall de premonició— a «la ignorant cobdícia dels paisans [...] i luego per l'avidès dels *touristes*» (p. 43)

Els dinou textos incorporats per Rafael Roca plantegen cinc aspectes a destacar. Primerament, i d'acord amb el caràcter estratègic unitari cultural, la superació del que Jaume Collell entenia com a «utilitarisme polític». Superar la contingència de la confrontació política i recuperar «l'obra del geni català» (p. 96) era la idea que actuava com a denominador majoritari dels renaixentistes. Aquest 'geni' —i aquest vessant és la segona característica a concretar—, segons les tipologies basades en la psicologia dels pobles a l'ús, es manifestava arquitectònicament en la contraposició semàntica

de llocs simbòlics nacionals i estatals. Aquest és el cas de la distinció entre l'Escorial i Poblet. El protagonista valencià José Brel ho matisa prou exactament en la carta adreçada a Wenceslau Querol (que no va assistir a la trobada) quan palesa que l'Escorial de Castella és reflex de l'elitisme monàrquic, mentre que Poblet simbolitza la fe de tot un poble (p. 99). La consideració del positivisme —materialisme— com a antítesi d'una determinada voluntat de retrospecció dels orígens és el tercer aspecte plantejat també per l'expedicionari i pintor José Brel (p. 103). Renaixença i positivisme eren antitètics? La deducció historicista dels excursionistes —i de l'excursionisme científic de l'època— permet compatibilitzar ambdues categories. La constatació empírica dels esdeveniments era una característica bàsica per a conceptuar i generalitzar els factors ideològics i simbòlics d'allò percebut. El positivisme, en una concepció no elemental sinó passada pel sedàs kantianà, pot fer comprensible, doncs, la idealitat cultural, dins el corrent científic amb el qual s'identificaven els renaixentistes. La quarta característica a destriar —que fa referència a determinades apreciacions dels expedicionaris— és la informació sociopolítica proporcionada pel que fa a l'abast —entès com a limitat— de la reivindicació proteccionista a Catalunya («*más artificial que real*») que Fèlix Pizcueta tramet, no casualment, a *El Mercantil Valenciano* (pp. 53-55).

El darrer fet destacable és el que planteja Rafael Roca en una adient projecció de l'estudi, publicat en l'avinentosa del vuitè centenari del naixement de Jaume I a Montpeller (aquesta localització no és baldera el context referencial de l'excursió analitzada), quan impel·leix la continuïtat de les relacions catalanovelencianes «amb el propòsit de descobrir el territori i d'estreñer llaços de fraternitat històrica», tot citant paraules del canonge Collell: «no volem deixar-nos embordonir [...]» (p. 35). Una unitat cultural que, com bé destaca Magí Sunyer a l'introducció de l'obra, «es dissimula, es qüestiona i s'ataca des de [...] l'intent de genocidi» (p. 10).

El demostratiu estudi *La Renaixença i la Ruta del Cister* és un exemple representatiu -a l'hora d'analitzar marcs de referència qualificats sovint, i apriorísticament, de «localistes»- sobre la utilitat social del coneixement acadèmic. I en aquest context, la tasca de Rafael Roca és impagable per l'esforç que implica a l'hora de contextualitzar de nou una Renaixença que no va fracassar del tot. Desitgem que aquesta tasca de revisió constructiva continuï *necessàriament*.

XAVIER FERRÉ TRILL
Universitat Rovira i Virgili

Ramon Soler, *Doctrina compendiosa*, Curt Wittlin (ed.), València, Denes («Col·lecció Bàsica», 9), 2008, 149 pp.

Aquesta edició de la *Doctrina compendiosa*, darrera baula d'una cadena que es remunta a mitjan segle XIX, palesa l'interés per les idees polítiques de Francesc Eiximenis. Mentre les tres edicions anteriors —Bofarull (1857), Martí de Barcelona (1929), Miquel i Planas (1933)— encabien l'obra en l'enorme producció eiximeniana, Curt Wittlin n'atribueix la paternitat a Ramon Soler.

Wittlin estructura el llibre en sis parts: introducció, guia bibliogràfica rudimentària, glossari fonamental, edició de l'obra, suggeriments generals per a deures escolars, notes al text (i més preguntes per als estudiants) i glossari.

El primer dels set apartats de la introducció descriu el contingut de la *Doctrina compendiosa*, tot comparant-lo, per guanyar plasticitat, amb una miniatura del *Terç del Cristià*. L'epígraf del segon apartat de la introducció es titula igual que un article de Jaume Riera i Sans: *Fra Francesc Eiximenis no és l'autor de la Doctrina compendiosa*. Ací Wittlin postula una hipòtesi: *l'autor (de la Doctrina compendiosa) era laic, jurista, connectat amb l'Ajuntament de València* (p. 13). Potser fóra millor, per a referir-se al govern de la ciutat de València, l'expressió consell de la ciutat o consell municipal, més d'acord amb el context en què s'escriu l'obra.

En aquest segon apartat, exposa els arguments de Riera per excloure l'obra dels escrits del gironí. La incertesa de la paternitat, eiximeniana, covada pel pare Martí de Barcelona, fou resolta per Jaume Riera i Sans que confirmà, de manera febaent, que la *Doctrina compendiosa* no era obra d'Eiximenis. El pare Martí de Barcelona¹ insinuava el 1928 que la *Doctrina compendiosa* no podia haver estat escrita per Eiximenis atesa la «manca d'unitat en la tradició manuscrita, anormalitat de la capçalera, absència d'al·lusions d'aquesta obreta en els escrits eiximenians ulteriors, ús de l'artifici literari del diàleg» (1929: 9). Malgrat els dubtes, el pare Martí acabà acceptant que l'obra podia pertànyer a Eiximenis, i amb el nom d'aquest autor la va publicar, pels trets coincidents amb l'estil del menoret: «vasta erudició, lliure anostrament de les sentències al·legades en llatí, plasticitat en les contalles, certes reminiscències ideològiques amb el Dotzè, el típic paternalisme eiximenià, etc.» (1929: 10).

1. Martí de Barcelona (1928), «Fra Francesc Eiximenis: La seva vida, els seus escrits i la seva personalitat literària», *Estudis Franciscans*, pp. 437-450.

Riera² excloué *Doctrina compendiosa* de les obres del polígraf gironí en un acurat estudi que atenia a la presència del nom de l'autor en la tradició textual, les referències internes a unes altres obres de Francesc Eiximenis, la tria lèxica i d'*auctoritates* i, finalment, l'estudi de l'estil.

Els *testes* que ens han pervingut de la *Doctrina compendiosa* són huit manuscrits i una edició de 1509, dels quals solament tres atribueixen l'obra a Eiximenis i, en tots tres casos, en llocs susceptibles d'interpolacions.

També fou detectada per Riera la manca de referències internes a cap altra obra eiximeniana, observació totalment contrària al gust del gironí, que es complaïa a citar repetidament tant les obres ja redactades com les que pensava escriure. Igualment Riera assenyala l'absència dels autors predilectes d'Eiximenis en la *Doctrina compendiosa*.

Sobre la manera d'al·legar les *auctoritates*, Riera apunta que l'autor de la *Doctrina compendiosa* no dona el capítol del llibre que cita, copia la citació en llatí i a continuació tradueix, mentre que Eiximenis anota el títol i el capítol del llibre que cita i tradueix directament. Eiximenis sempre inicia les traduccions amb l'expressió lexicalitzada *e vol dir*; l'autor de *Doctrina compendiosa* omet sistemàticament la conjunció.

Wittlin accepta les contundents objeccions de Riera i n'afegeix d'altres. En estudiar l'estil de les traduccions d'Eiximenis, observa un fort contrast entre l'estil lliure del frare enfront a l'abús de cultismes en les traduccions *verbum pro verbo* de la *Doctrina compendiosa*.

El tercer apartat de la introducció de *Doctrina compendiosa* està dedicat a l'estudi del lèxic. Riera havia remarcat que els mots *als*, *mills* i *àvol* apareixen en una freqüència superior en *Doctrina compendiosa* que en l'obra d'Eiximenis. Wittlin allarga la llista amb les paraules *esperagol*, *maldar* i *pur*. Aquesta darrera paraula ha estat causa de controvèrsia filològica ja que, percebuda com un italianisme, Coromines tractà de justificar-ne la catalanitat citant, precisament, l'únic passatge de la *Doctrina Compendiosa* en què apareix. La presència d'aquest mot, segons Wittlin, indica el contacte de l'autor amb Itàlia.

Segons l'editor, algunes expressions com *fan e fer deuen*, *curen e curar deuen del bé* o l'ús continuat de l'element anafòric *que dites són dessus* (i variants) repetides al llarg de l'obra denoten certa familiaritat amb el llenguatge jurídic. També apunta

2. Riera i Sans, J. (1984), «Fra Francesc Eiximenis no és l'autor de *Doctrina Compendiosa*», *Miscel·lània Sanchis Guarnier*, a cura d'Antoni Ferrando, vol. 3, pp. 65-76.

en el mateix sentit un nou significat del mot *ocasió*, absent al *DCVB*. El traductor de dues obres del frare italià Cavalca usa els binomis «ocasió e raó» i «causa e ocasió» per traduir l'italià *cagione* i llatí *causa, -ae*. Wittlin conclou que *ocasió* és un terme jurídic en català antic que significa *causa*.

Al quart apartat, després de comparar les citacions d'autoritats en el *Regiment de la cosa pública* i en la *Doctrina compendiosa*, Wittlin exposa que, malgrat tractar els mateixos temes, les fonts són diferents en ambdues obres. Detecta cert grau de dependència de la *Doctrina compendiosa* de l'obra del jurista italià Albertà de Brescia.

Wittlin dedueix algunes característiques sobre l'autor de la *Doctrina compendiosa*: coneixia les obres d'Albertà de Brescia, tenia formació jurídica i certa familiaritat amb els problemes que sobrevenien als consellers i jurats de València.

A partir del capítol 2.9, Wittlin infereix l'autor i la data de composició de l'obra. En aquest capítol es narra la gran diatriba *contra el malvats e perjurs oficials* que Wittlin identifica amb el procés contra els oficials de la Cort el juny del 1396, en què es va veure involucrat Bernat Metge, qui, per defensar-se de *diverses impugnacions fetes contra veritat*, escriu *Apologia*, un diàleg amb un interlocutor anomenat Ramon, el cognom del qual s'omet. Wittlin relaciona aquesta ommissió amb el procés jurídic, en l'obertura del qual la reina Maria esmenta set persones, una de les quals s'anomena *Ramon dez Soler*.

Wittlin documenta un Ramon Soler com a jurista, dispenser del primogènit Joan, lloctinent del batle de València i, víctima de la veritat, empresonat el març de 1396. L'editor relaciona totes aquestes característiques amb l'autor model de la *Doctrina compendiosa* i proposa Ramon Soler com a autor de l'obra. Contrasta la humilitat del verb *propose* (p.27) amb la rotunditat de la coberta, en què s'afirma que l'esmentat jurista és l'autor, o el matís introduït a la portada: per un anònim *potser* Ramon Soler, l'any 1396.

Atesa la finalitat de la «Col·lecció Bàsica» de l'editorial Denes, la introducció preparada per Wittlin presenta un marcat caràcter valencià tant per algunes expressions —*el valencià modern* (pp. 29, 32)— com per la morfologia verbal —*preferisc* (p. 13), *afegisca* (p. 13), *propose* (p. 27)— i els possessius —*seua* (p. 13).

L'edició publicada per Wittlin es troba en una cruïlla entre la divulgació, la guia didàctica i l'edició crítica. Hom ha trobat a faltar unes mínimes indicacions sobre la manera d'abordar el llibre. Trobem les activitats dividides en dues seccions i, de la mateixa manera, apareixen a la taula dos glossaris (p. 37 i 143) sense cap al·lusió a les notes finals, on també s'expliquen alguns significats.

Milloreu i completeu el glossari (p. 121) és una de les activitats proposades com a *deures escolars*. Potser hauria estat més pràctic, pensant en un lector no avesat a la lectura de textos medievals, un únic glossari que en facilitara la consulta.

La diferència de numeració complica la consulta de les notes finals. Tant a la taula com al text la numeració dels capítols va ressenyada en números romans mentre que les notes finals vénen senyalades amb xifres aràbigues. La dificultat de relacionar les notes finals amb el text s'hauria pogut solucionar amb la numeració de les línies.

Si bé les notes finals indiquen erudició i bon coneixement de l'obra, el registre lingüístic de la introducció presenta trets orals que el desvinculen del llenguatge científic. Potser que en algun punt sobte l'abundància d'interrogatives retòriques, exclamacions, apel·lacions al lector, estil directe en anècdotes... Les característiques esmentades confereixen a aquesta part del llibre un estil un punt massa modalitzat que, aparentment, pot restar rigor a un text que es presenta com a primícia. Caldria haver evitat l'arcaisme *Osta!* (p. 32) ja que, per una paronomàsia més que evident, aproxima un text científic al registre vulgar.

Alguna de les expressions utilitzades per Wittlin als epígrafs —*suggeriments generals per a deures escolars*— podrien identificar aquesta edició amb una guia de lectura plantejada per a Educació Secundària. També s'adiuen amb aquesta franja del sistema educatiu algunes de les activitats proposades, per exemple les dramatitzacions o l'ampliació d'un glossari. D'altra banda, tant la qualitat estètica de la *Doctrina compendiosa* com la realització d'algunes activitats proposades —la comparació de textos, la recerca bibliogràfica o l'elaboració de ressenyes—, exigeixen un nivell d'educació literària que es distancia de l'ensenyament secundari. Per tant si aquest llibre, per la temàtica tractada, s'allunya dels interessos del gran públic; si no pot adreçar-se a un públic escolar, seria innecessari l'esforç de l'adaptació morfosintàctica operada sobre el text.

També s'han observat algunes qüestions, menudes, que evidencien la manca d'una revisió final: confusió del verb amb el pronom *és/es* (p. 52); accentuació d'*altri* (p. 51, 69) front a *altri*. *Item* sense cursiva i sense accent (p. 65).

Es tracta d'una bona guia didàctica que obliga a fer una lectura contextualitzada de la *Doctrina compendiosa* amb d'altres obres coetànies que presenten punts en comú. Aquesta obra acomboia socràticament l'estudiant perquè elabore i complete les notes que en altres edicions hauria pogut llegir, còmodament, a peu de pàgina.

LLUÍS RAMON FERRER
Universitat de València

Joan Mas i Vives, *La construcció d'una identitat. El debat ideològic i cultural entorn de J. M. Quadrado i J. Ll. Pons i Gallarza*, («Temps Obert», 10), Leonard Muntaner editor, Palma, 2008, 245 pp.

Amb el suggestiu títol de *La construcció d'una identitat*, el professor Joan Mas i Vives, catedràtic de literatura catalana a la Universitat de les Illes Balears, ha aplegat vuit treballs publicats entre 1979 i 1997 a revistes com ara *Randa*, *Reduccions*, el *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, *Serra d'Or* i *Lluc*, així com d'altres obres individuals i col·lectives, que, tal com assenyala el subtítol del llibre, giren al voltant del debat ideològic i cultural que es produí entorn de dos dels intel·lectuals més incisius i decisius de la Mallorca del XIX: Josep Maria Quadrado i Nieto (1819-1896) i Josep Lluís Pons i Gallarza (1823-1894), uns escriptors que, en paraules de l'autor, «abracen tot el segle i produeixen algunes de les reflexions més estructurades de com creien que havia de plantejar-se la cultura a Mallorca».

D'aquesta manera, el volum presenta tres parts clarament diferenciades. La primera, titulada «Josep Maria Quadrado, entre la unitat d'Espanya i l'admiració per les gestes medievals», recull tres magnífics estudis dedicats a l'il·lustre historiador, crític literari, periodista polític i apologeta, menorquí de naixement i mallorquí d'adopció. «Actualitat de Josep M. Quadrado», el primer i més sintètic dels treballs, fou redactat arran del centenari de la seua defunció, i assenyala l'enorme pes específic que a partir de 1840 l'intel·lectual tingué, dins i fora de Mallorca, i el pregon ascendent que exercí sobre la generació literària posterior, especialment sobre Miquel Costa i Llobera i Miquel dels Sants Oliver, però també sobre Joan Alcover, Maria Antònia Salvà i, fins i tot, Jacint Verdaguer. Cosa que porta el professor Mas a descriure'l com «una de les dues o tres persones de la seva època que més elements va aportar a la configuració cultural del seu país». Per a afirmar-ho, es basa en fets tan eloqüents com ara: que fou el responsable de la revista *La Palma* (1840-1841), considerada peça clau en la introducció del Romanticisme a l'illa i una de les publicacions mítiques de la història cultural mallorquina; que, gràcies a les seues estades a Madrid, gaudí d'una gran projecció a la cort; que la seua faceta d'historiador-arxiver li proporcionà un gran prestigi, cosa per la qual se'l considera com «l'iniciador de la historiografia moderna mallorquina»; i, finalment, que contribuí de manera decisiva a la consolidació de la Renaixença a Mallorca.

Quadrado fou un personatge especialment significatiu, inevitable i també contradictori, que, en paraules del professor Mas, tot i no considerar l'existència

d'una cultura catalana autònoma de l'espanyola, feia una valoració positiva del nivell d'autogovern que Mallorca havia tingut abans del Decret de Nova Planta; que, tot i que pràcticament no utilitzà el català, «encoratjà els altres a fer-ho en la poesia lírica, sobretot durant els anys 40 i 50, i els mostrà el seu passat d'esplendor cultural»; i que, sovint, «discutí els plantejaments de la Renaixença i fins i tot s'hi oposà més o menys obertament, però en alguna ocasió va deixar que el moviment s'aprofitàs del seu prestigi, i això ja era molt».

El segon dels treballs, titulat «Josep Maria Quadrado i la cultura catalana», s'ocupa de detallar la seua aportació al moviment de la Renaixença. Una aportació, però, sovint realitzada en clau espanyola, ja que per als escriptors de la generació de Quadrado —com per als de la de Llorente a València, podríem afegir-hi—, el cant líric a «les glòries d'aquella pàtria perduda entre les boires de l'edat mitjana», que el Romanticisme restaurador havia posat de moda, no es contradeia ni «feia cap mal a l'esplendorosa realitat de l'Espanya dels Borbons». I és per això que «la major part d'aquests intel·lectuals acceptaren de ser catalanistes —encara que pocs haurien admès aquest apel·latiu— només en la mesura que això no minvava el seu espanyolisme sincer». Com dic, el paral·lelisme ideològic que es pot establir entre els escriptors mallorquins i valencians de la generació romàntica és pràcticament absolut. I, de fet, tant els uns com els altres hagueren d'aplicar-se a convèncer els seus contemporanis que l'estima i la dedicació a la cultura pròpia no els feia gens sospitosos d'antiespanyolisme.

En aquest sentit, i prenent Josep Maria Quadrado com a referència, el professor Mas afirma, amb una gran perspicàcia, que sovint s'ha plantejat la qüestió de les relacions d'aquests escriptors amb la cultura catalana en termes d'absoldre'ls o de condemnar-los —i a València més que a cap altre lloc, continuaríem afegint-hi. Mentre que, assegura ell, resulta evident que no es tracta d'això, que l'important és entendre'ls, i entendre'ls en la seua època: «Quadrado s'explica en el seu context, en relació amb el món ideològic del segle XIX i, més concretament, del conservadorisme, moderat si voleu, del sector en què s'inscriu». No demanem, doncs, peres a l'om, i els valencians només cal que canviem Quadrado per Llorente. També quan assevera que «si una cosa és evident entorn de la figura de Josep M. Quadrado és que, a finals de segle, a Mallorca era tingut per l'intel·lectual de més prestigi que havia produït la generació romàntica. [...] Només per això ja mereix tots els honors que la història li ha concedit».

En resum, podem dir que la contribució de Quadrado a la Renaixença fou minsa —però no nul·la—, ja que no anà «més enllà de recuperar, mitjançant estudis

savis i unes poques edicions, els clàssics medievals i d'encoratjar tímidament alguns poetes mallorquins per tal que escrivissin "també" en la seva llengua». Sembla evident que entre el seu ideari no figurava l'acceptació d'una cultura catalana independent de l'espanyola, i, de fet, defensà «un cert mallorquinisme estricte» que es desvinculava tant de les reivindicacions culturals com de les polítiques que a la dècada dels anys 70 començava a generar la Renaixença catalana, un mallorquinisme enyoradís que no tenia cap voluntat de posar en entredit «aquella Espanya gloriosa construïda a partir del matrimoni d'Isabel de Castella i Ferran d'Aragó». I que també l'aproxima ideològicament a la «posició valenciana» el fet de referir-se a la llengua comuna com a «llemosí». Afirmar el professor Mas: «Intencionadament evità el terme "català", perquè també evità d'identificar-se excessivament amb el que culturalment ocorria a Catalunya», per les possibles conseqüències polítiques que això poguera comportar, evidentment. I, amb una sinceritat que l'honra, s'afanya a precisar: «Això, però, no m'impedeix de continuar pensant que la seva obra és una aportació important en el procés de recuperació de la cultura pròpia a la Mallorca del segle XIX».

Finalment, la primera part del volum es clou amb l'estudi «Influència de Tomàs Aguiló i Josep Maria Quadrado en la formació de Marià Aguiló», en què a través de diversos documents i de la intensa correspondència que, una vegada instal·lat a Barcelona (1844), Marià mantingué amb el seu cosí Tomàs i amb Quadrado, que en aquells moments «formaven un tàndem inseparable i (...) gaudien d'un gran prestigi», s'explica el gran pes que tots dos autors tingueren en els anys de formació del jove Marià. D'aquesta manera, sabem que «Tomàs el va orientar i el va protegir tant com va poder», i que actuà com a promotor literari seu; però que, «cap al 1847», la relació començà a deteriorar-se d'una manera palpable. El motiu insalvable: feia tres anys que Marià residia a Barcelona, i durant «aquest temps havia pres consciència de la unitat de la llengua» i que, si la Renaixença «havia de ser alguna cosa, s'havien de superar les actituds particularistes de les quals el seu cosí Tomàs era un exemple paradigmàtic».

Al seu torn, també Josep Maria Quadrado exercí un gran ascendent moral sobre Marià Aguiló, que sempre el considerà com «un dels mestres més destacables». Amb tot, i com ja havia passat amb Tomàs, les friccions entre Marià i Quadrado arribaren, tot i que una miqueta més tard, a partir de la restauració dels Jocs Florals (1859), i per motius semblants. M. Aguiló havia anat accentuant el seu catalanisme unitarista, mentre que Quadrado «no era gens partidari d'una Renaixença que tingués la raó de ser en ella mateixa, al marge de la cultura castellana». Siga com siga, el professor Mas

assegura que Marià «mai no li va negar la seua admiració més profunda». Cosa que també parla, i molt, del tarannà de qui, gràcies a la immensa labor que desenvolupà durant els tres anys que passà al front de la nostra biblioteca universitària (1858-1861), acabà essent tan admirat i estimat pels valencians.

El segon i més extens bloc del volum, dedicat a «Josep Lluís Pons i Gallarza, una ideologia cultural per a la fràgil burgesia incipient», s'obri amb un estudi titulat «Josep Lluís Pons i Gallarza i el primer Ateneu Balear (1862-1873)». El treball, que parla de l'entitat i de l'intel·lectual més significatiu d'aquell moment històric, comença per situar-nos en la dècada dels anys 60, una època de transició i d'ebullició social «força important per a l'evolució històrica de la societat mallorquina». D'aquesta manera, l'autor afirma que Josep Lluís Pons (1823-1894), barceloní que passà a residir permanentment a Mallorca el 1861, exercí un paper de primer rengle «en la configuració de la literatura mallorquina de les darreres quatre dècades del segle XIX», fins al punt que «la seva tasca només es pot comparar amb la de Marian Aguiló». Per tant, no ha de ser casual que la seua arribada a Palma coincidís amb la proposta de creació de l'Ateneu, que es declarà oficialment constituït el 21 de gener de 1862. Pons no sols fou un dels seus impulsors i fundadors, sinó que amb la seua elecció com a president, esdevinguda el gener de 1865, s'inicià el que l'autor qualifica com «el període més brillant de la vida de l'Ateneu» (1865-1868). Probablement perquè, entre altres coses, féu girar tota la seua actuació i estratègia al voltant del patriotisme, ja que el seu objectiu «sempre fou la millora de la vida econòmica, social, i sobretot intel·lectual de l'illa, i això implicà molt específicament la reivindicació d'una personalitat pròpia».

Amb aquest horitzó, i «des d'una actitud d'intel·lectual burgès», el president de l'Ateneu impulsà la celebració d'homenatges, de lliçons «públiques i gratuïtes», de lectures poètiques i de premis, i la creació de dues publicacions culturals —la *Revista Balear* i *El Ateneo*— que, en aquell moment (1867), no passaren de projectes. En deixar la presidència, el 1868 Pons fou objecte d'un solemne homenatge que, amb l'excusa d'haver sigut nomenat Mestre en Gai Saber en els Jocs Florals de Barcelona de l'any anterior, es convertí, en opinió del professor Mas, en «un dels actes públics més significatius de la Renaixença a Mallorca».

Així mateix, el capítol també estudia les quatre seccions —Ciències Morals i Polítiques, Ciències Naturals i Exactes, Literatura i Història, i Belles Arts— en què s'estructurava l'Ateneu, analitza les actuacions que s'hi desenvolupaven i ofereix dos apèndixs: un amb set discursos de Pons i Gallarza (pronunciats entre 1865 i 1869), i

un altre amb la llista de totes les persones que formaren part de l'Ateneu. Pel que fa a les activitats que portà a terme la secció de «Literatura i Història», m'ha cridat especialment l'atenció una de les sessions acadèmiques que tingué lloc en 1863, i en què es debaté el tema «¿Es o no un progreso literario el cultivo de las lenguas y literaturas provinciales?». Com era d'esperar, hi hagué qui respongué afirmativament —Pons i Gallarza entre ells—, i també qui hi mantingué l'opinió contrària. I m'ha cridat l'atenció perquè es tracta d'una discussió que, si fa no fa en els mateixos termes i sota el títol «¿El renacimiento lemosín es perjudicial al desarrollo de la literatura española?», es produí divuit anys després a l'Ateneu Científic-Literari i Artístic de València, on no cal dir que també s'escoltaren entusiastes detractors del conreu literari en valencià.

Sense abandonar el vessant ideològic, vertader fil conductor de l'obra, el següent estudi, «Josep Lluís Pons i Gallarza: teoria i pràctica d'un promotor cultural», fa una repassada a la «intensa activitat cultural» que l'il·lustre escriptor desplegà des del mateix moment en què s'instal·là a Mallorca. Així, s'hi descriu la seua vinculació a l'Ateneu Balear, «l'empresa més ambiciosa» que va dur a terme; als Jocs Florals de Barcelona, dels quals ja havia sigut mantenidor el 1859, que presidí el 1870 i el 1878, i que intentà «que se celebrassin a Palma el 1873»; l'organització de tertúlies literàries al seu domicili; i la promoció de diverses publicacions culturals, com ara *La Dulzaina* (1868-1869), la *Revista Balear de Literatura, Ciencias y Artes* (1872-1874) i el *Museo Balear de Historia y Literatura, Ciencias y Artes* (1875-1877). Iniciatives que no es poden deslligar ni «de l'exercici de la seua professió d'ensenyant, membre prou distingit de l'Institut Balear»; ni de la seua decidida aposta pel regeneracionisme —«la insistència obsessiva que cal treballar fort per tal d'aconseguir una urgent transformació o “regeneració” de la societat»—; ni de la defensa i promoció de la llengua i literatura catalanes, que considerà el tret «més essencial» de la caracterització cultural de Mallorca, tot esforçant-se «una vegada i altra per demostrar que aquesta adhesió incondicional a la cultura en llengua pròpia no va en contra de la unitat de l'estat o de la cultura d'expressió castellana»; ni de les seues actituds lingüístiques ni estètiques, ja que, si bé defensà l'ús del català com a idioma prioritari —no exclusiu, ja que també escrigué poesia castellana— en la lírica i la poesia costumista, «mai no va creure que la llengua fos també un instrument essencial per a l'assaig o la prosa científica».

En darrer terme, clou el bloc d'estudis dedicats a Pons i Gallarza un sobre la seua faceta lírica titulat «Materials sobre “Lo treball de Catalunya”». El professor Mas transcriu i estudia l'origen, les notes preparatòries i la redacció definitiva de «Lo

treball de Catalunya», una composició escrita per als Jocs Florals de Barcelona de 1862 —en què fou distingida amb el premi de l'Ateneu Català de la Classe Obrera—, perquè, gràcies als principis ideològics que destil·len els seus poemes, tan vinculats al classicisme formal i el regionalisme conservador, «Pons ha quedat definit com un dels precedents més importants del que s'ha anomenat l'Escola Mallorquina». I perquè, a banda de ser el primer poema català que va escriure i publicar (tot i que abans n'havia redactat d'altres), la seua importància rau en el fet que «Pons aprofita el tema del treball per exposar els principis fonamentals d'un determinat tipus de capitalisme burgès aleshores emergent».

En contrast amb tot l'exposat anteriorment, el volum es clou amb dos treballs que analitzen uns plantejaments diametralment oposats a la ideologia de Pons i de Quadrado, cosa que permet d'establir-hi «El contrapunt progressista i radical», i que fa el conjunt més meritori encara. El primer, «El pensament demòcrata. Tensions ideològiques a Mallorca entorn del bienni progressista (1855-1856)», s'ocupa de quatre hòmens que no han merescut l'atenció bibliogràfica que caldria: de Josep Barbier i Rosselló, que «va participar activament a la redacció de dues revistes literàries: *El Laurel* i *El Estudiantón*»; del franciscà Jeroni Bibiloni i Llaneras, «un personatge que al llarg de la seva vida tindrà una actuació prou destacada en els sectors pedagògics, religiosos i polítics de l'illa»; de Joaquim Fiol i Pujol, «director del primer diari demòcrata a Mallorca —*El Iris del Pueblo*, primera època, 1855— i molt aviat factòtum de Castelar»; i, molt més tangencialment, de Miquel Quetglas i Bauçà, un republicà federal i anticlerical que «va protagonitzar l'escàndol del primer enterrament civil a Mallorca». Mentre que el segon dels estudis, «Josep Francesc Vich i el pensament religiós heterodox al segle XIX», en repassar breument la biografia d'un autor creient i progressista que per influx de Marià Aguiló conreà ocasionalment la lírica, obri la porta al debat religiós, «una de les claus de volta més importants per entendre qualsevol dels aspectes» del XIX.

Potser pel fet d'haver estat pastat a força d'anys, *La construcció d'una identitat. El debat ideològic i cultural entorn de J. M. Quadrado i J. Ll. Pons i Gallarza* és un llibre que transmet un discerniment i una sagacitat extraordinaris; que acredita, una vegada més, l'encert temàtic, el rigor metodològic i l'elegant estil narratiu que engalanen el professor Joan Mas i Vives. Imprescindible per als estudiosos del segle XIX, les premses de Lleonard Muntaner han editat un volum que serà llegit amb complaença pel conjunt dels habitants dels territoris de parla catalana mínimament

preocupats pels temes identitaris: pels mallorquins i illencs, sens dubte, perquè els permetrà d'aprofundir en l'aportació ideològica a la conformació de la personalitat pròpia que portaren a terme alguns dels seus avantpassats més il·lustres; però també pels catalans, perquè els farà avinent que l'estudi de les propostes i els debats ideològics elaborades més enllà del Principat no sols no debiliten sinó que reforcen la cultura comuna; i pels valencians, perquè els assenyalarà quina és la manera d'acarar-se, de forma desacomplexada i precisa, als hòmens i les institucions que durant la segona meitat del segle XIX fixaren les bases de l'actual identitat valenciana, un procés social i cultural que tantes coincidències i similituds troba amb el que durant aquell mateix període de temps visqué l'Illa Daurada.

RAFAEL ROCA
Universitat de València